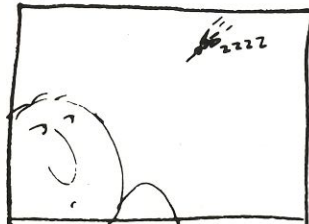

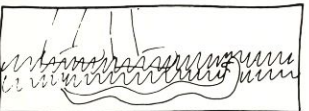
De AGO verzekert tegen:

Aalmoezen
aanstekelijke griep-
patiënten

**aanvallende malaria-
muskieten**

aanvallende reebokken
aanvaringen
aanzwellende storm
aardigheidjes van
practical jokers
abusievelijk links
afslaande legertrucs
abuizen
achteromkijkende stuurlui
achteruitrijdende
tractoren

addertjes (onder 't gras)
afbrekende bruggehoofden
afdankertjes
afdrijvende waarde-
papieren
aftandse asfaltweggetjes
alligators
almaar moeten vragen
andere auto's
andere schepen
andermans onkunde
armoe op de oude dag
averij

Bacillen en bacteriën
bakfietsen met
ondeugdelijke remmen
bedorven viskoekjes
beginnelingen op de weg
Bello de hond van de
buren
beren
besmette appeltjes
beten van de brilslang
betuttelen
bijtende bouviërs
bijziende discuswerpers
blunderen
Boris Boef
boterzachte bermen
brand

**buitengewoon grote
hagelstenen**

Cacteeën op stoelzittingen
catastrofaal manoeuvreren
met glaswerk
chauvinistische supporters
chirurgische ingrepen
colonnes rode mieren
cypse katten op
vierbaanswegen

**Dankbare sint-bernards-
honden**
debuterende behangers
demarrerende fietsen-
dieven
derderangs klusjesmensen
desastreus optredende
zeeëgels

De Zware Jongens
dichtklappende deuren
diepe ravijnen
diepe armoede
dinges
doelbewuste everzwijnen
domme dingen
doorgaand verkeer
door rood licht lopen
van je hond
driedubbel overgehaalde
kwajongensstreken

(Voor de volledige lijst
verwijzen wij u naar uw
assurantie-adviseur.)

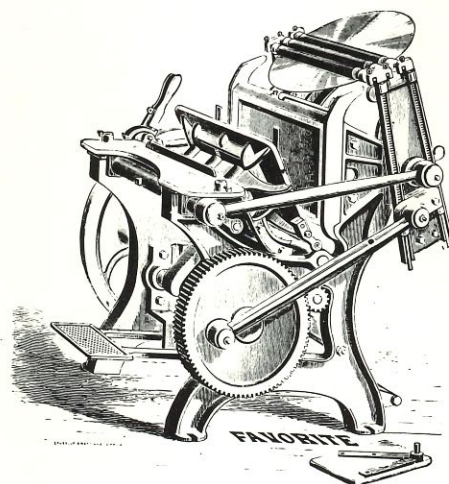
ago
verzekeringen

De AGO verzekert alles (en nog wat).

**zo'n drukpers
vindt u nog bij ons,**

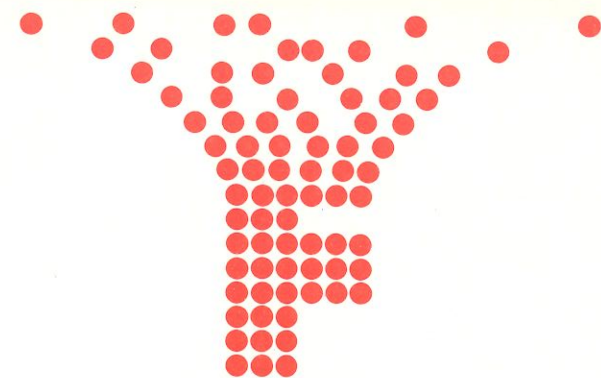
als museumstuk...

Wij zijn erg
blij met dat
oude drukpersje.
't Doet ons
terugdenken
aan die tijden,
van vakmanschap.
Dat vakmanschap hebben we nog, want ook
vandaag-de-dag besteden we alle aandacht aan
het werk, dat onze opdrachtgevers ons toevertrouwen.
De persen zien er nu anders uit...
Ons kwaliteitsgevoel is gebleven.

bv drukkerij g. j. van amerongen
nederlandse screendrukindustrie bv

amsterdamseweg 59 amersfoort
tel. 033-163 49

Tijdschrift voor verleden en heden
van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van
de Stichting Museum Flehite en
de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
11e jaargang nr. 2, augustus 1979

Flehite

FLEHITE proficiat..

En dat mét en door Flehite het museum mag gedyen, tot vreugde van allen die eigen stad en land een warm hart toe-dragen. En dat meer en meer mensen de rijkdom mogen ontdekken van ons oud cultuurgoed.

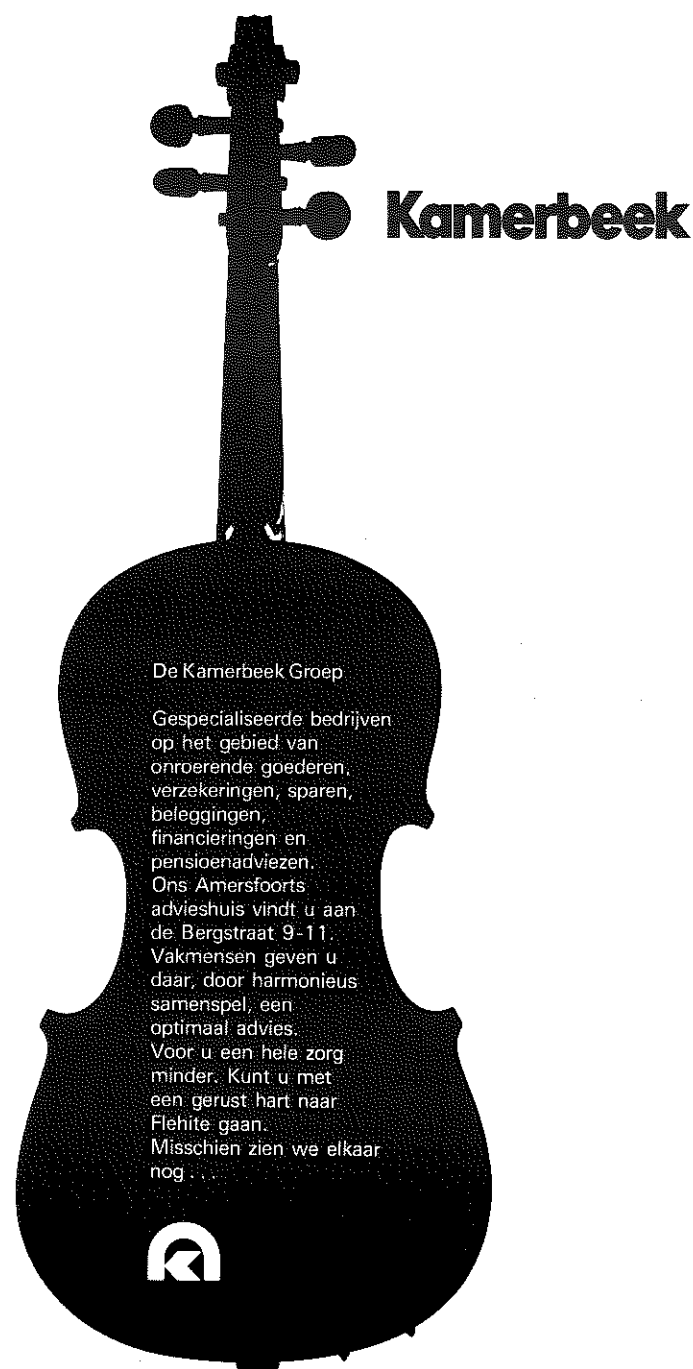
Intussen gaan wij van Beco Projekten nijver door met het inrichten van kantoren en scholen, directiekamers en konferentiezalen, van banken en tehuizen, en desgewenst van musea.

Bel voor een programmapresentatie in Hoevelaken

De permanente expositie van 10.000 m² overtuigt u van de brede mogelijkheden van Beco Projekten. Uiteraard komen wij ook graag met uitvoerige informatie bij u. Bel in elk geval om een dokumentatiemap, de sleutel tot solide zekerheid in projecten-inrichting.

**BEKO
projekten**

Hoevelaken - Hogebrinkerweg 4
Tel. 03495-5224

De Kamerbeek Groep

Gespecialiseerde bedrijven op het gebied van onroerende goederen, verzekeringen, sparen, beleggingen, financieringen en pensioenadviezen. Ons Amersfoorts advieshuis vindt u aan de Bergstraat 9-11. Vakmensen geven u daar, door harmonieus samenspel, een optimaal advies. Voor u een hele zorg minder. Kunt u met een gerust hart naar Flehite gaan. Misschien zien we elkaar nog.

Flehite

Inhoud:

B. G. J. Elias
Geschenk voor een 100-jarige
C. A. van Kalveen
De oudste rekening van de
Sint Joriskerk teruggevonden (2)
Boekbespreking
G. Brouwer
Berlage bouwde in Baarn (1)
Kroniek
Nieuws uit het museum
Boekbesprekingen

19
20
27
28
30
32
33

Redactie:

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*
C. Broekhuijsen, dr. J. A. Brongers,
dr. W. J. de Boone, dr. J. Hovy,
drs. R. M. Kemperink, drs. W. J. van Tent
en ir. P. Wassink

Redactieadres,

abonnementen, advertenties:
Museum Flehite, Breestraat 82, Amersfoort.
Telefoon: 033-19987.
Flehite verschijnt elk kwartaal.

Abonnementen:

Leden Oudheidk. Vereniging Flehite: gratis.
Abonnementen: f 20,-;
instellingen: f 30,- per jaar.
Gironr. 437683 t.n.v. administrateur
tijdschrift Flehite, Amersfoort.

Museum Flehite:

Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-19987.
Geopend 10-17 uur.
Zaterdag en zondag 14-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite:

Secretaris: drs. W. J. van Tent,
Constantijngaarde 4, Hoevelaken.
Lidmaatschap: f 32,50.

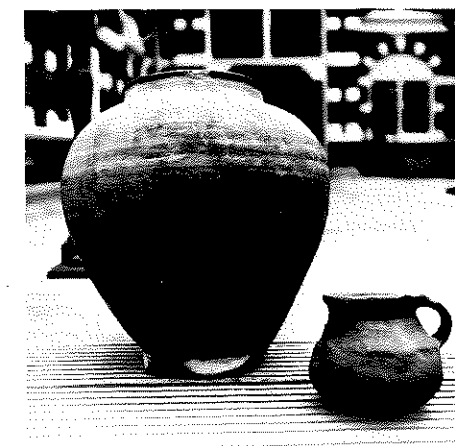
Geschenk voor een 100-jarige

Op de jaarvergadering van de Oudheidkundige Vereniging Flehite kwam de heer A. Veenendaal met een opmerkelijk idee. Hij stelde namelijk voor dat bewoners van Amersfoort of elders, die historisch interessante zaken bezitten, deze zouden afstaan aan het Museum, als geschenk of bruikleen. Dit als onderdeel van het 100-jarig bestaan van Vereniging en Museum. Hij liet het niet bij deze suggestie. Hij voegde de daad bij het woord en schonk het museum een prachtige voorraadspot, die eind 14de/begin 15de eeuw gedateerd moet worden.

In 1936, bij herstelwerkzaamheden aan het achterhuis van zijn boekhandel aan de Langestraat, had de heer Veenendaal deze pot op een diepte van 1½ meter aangetroffen. Er zat een klein scheurtje in en één van de pootjes was afgebroken. Was de pot daarom weggegooid?

Toen men nog dieper groef werd nog een vondst gedaan, een klein donkergekleurd potje met oor, daterend uit de 12de eeuw. Dit potje, dat uit de vroege bewoningsperiode van Amersfoort moet dateren, was reeds eerder aan het museum geschonken. Het lag op een diepte van 2½ meter. Op dat niveau zijn reeds vroeger en ook onlangs bij de aanleg van de nieuwe riolering in de Langestraat resten van een oude bestrating gevonden — heideplaggen op een ondergrond van gevlochten takken. Het eerste plaveisel van de stad!

Dat deze vroegmiddeleeuwse straten zoveel lager liggen dan de huidige laat zich uit het volgende verklaren. De middeleeuwers hadden de gewoonte hun afval rond hun huizen te storten. Wilde men niet in de rommel verdwijnen, dan moest men het hogerop zoeken.

Ook de nieuwe huizen werden veelal neergezet op de resten van de oude. Hierdoor kwam de stad in de loop der eeuwen langzaam omhoog. Soms was bodemklink ook een reden voor ophoging. Deed men dat niet dan kwam men letterlijk in het water te staan. Zo heeft men bij voorbeeld in de Russische stad Novgorod bij opgravingen 28 straatniveaus boven elkaar aangetroffen, daterend van de 10de tot en met de 15de eeuw!

Helaas heeft er in Amersfoort nooit systematisch archeologisch stadskernonderzoek plaatsgevonden. Tot nu toe bleef één en ander beperkt tot incidentele waarnemingen, veelal van leden van Flehite en/of AWN. De bereikte resultaten in steden als Amsterdam, Dordrecht en Utrecht leren hoe belangrijk en verhelderend voor de historie van de stad dergelijk onderzoek kan zijn.

B.G.J.E.

Flehite agenda

Het omslag van dit nummer van Flehite geeft u een voorproefje van de Flehite agenda 1980, die geheel gewijd is aan de Utrechtse kastelen. Ruim 50 afbeeldingen naar originele tekeningen uit het eigen bezit van het Museum geven een zeer gevarieerd beeld van kastelen en buitenhuizen in verschillende eeuwen. Van elk afgebeeld gebouw is ook een

zeer korte geschiedenis opgenomen. De originelen kunt u zien op een tentoonstelling, die in Flehite gehouden zal worden van 3 t/m 25 november a.s. Daar zal dan ook de agenda verkrijgbaar zijn. Kosten f 18,-. Een ideaal geschenk voor uzelf en uw kennissen waarmee u bovendien het Restauratiefonds Flehite steunt.

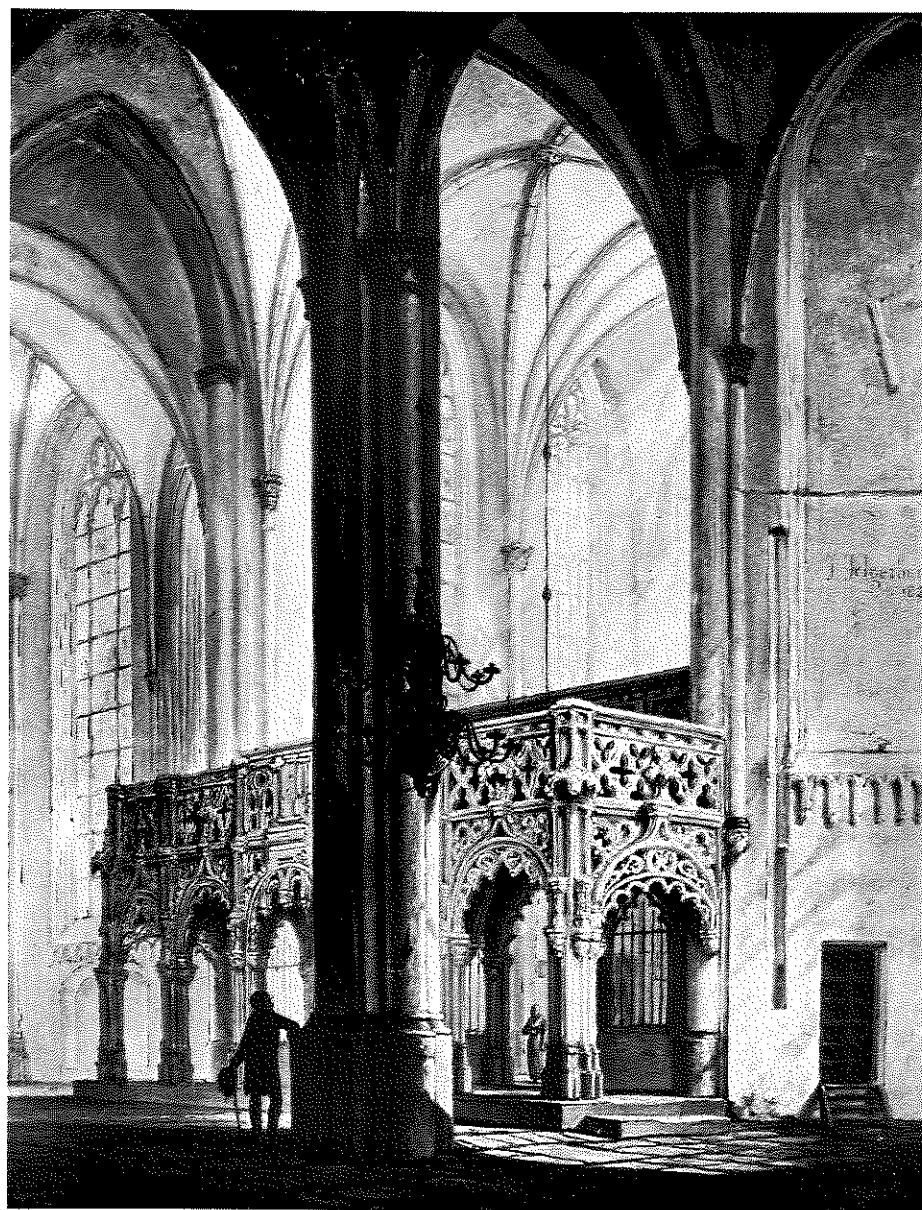
De oudste rekening van de Sint Joriskerk teruggevonden (2)

C. A. van Kalveen

De talloze reparaties in 1573, die noodzakelijk waren door de beeldenstorm van 1572, geven ons enig inzicht in het interieur van de Sint Joriskerk aan het einde van de katholieke tijd.¹⁾ Het is jammer, dat de rekeningposten slechts een beknopte aanduiding van interieurstukken geven. Het hoofdaltaar in het priesterkoor wordt herhaaldelijk genoemd. Als het altaar niet gebruikt werd, lag er een rood laken overheen, een zogenaamd vesperale. In 1577 zijn voor het hoofdaltaar twee tinnen kruiken gekocht.²⁾

Er waren altaarschellen en een zogeheten doodsschel. Het 'wynspytgen' was het kastje waarin de miswijn bewaard werd. Terzijde van het hoofdaltaar stond de Paaskaars. Verder wordt ook het koorgestoelte genoemd, dat in de rekeningen de 'mettenbanken' heet. De kostbare reliekschrijn met de tak van de doornenkroon was geplaatst op één van de drie altaren, die vóór het oxaal stonden, vermoedelijk op het Heilig Kruisaltaar. Ervoor brandde een godslamp.³⁾ Behalve op Paaszaterdag en op de Vigilie van Pinksteren overeenkomstig de algemene liturgische rubrieken, werden als plaatselijk Amersfoorts ritueel ook plechtigheden met de wijding van water gehouden op Goede Vrijdag, Kruisvinding (3 mei) en de vrijdag daaraanvolgend. Dit stond in verband met de verering van de reliek van de doornenkroon.⁴⁾

Het prachtige oxaal vormde de koorafsluiting.⁵⁾ Volgens de rekening van 1572/1573 hebben er vóór het oxaal zeven beelden gestaan⁶⁾, en wel vermoedelijk vóór of onder de bogen. Houdt men er rekening mee, dat vóór of onder het oxaal drie bekende vicarie-altaren gestaan hebben, dan behoorden tot die beelden in ieder geval een kruisbeeld, een Lieve Vrouwebeeld, en een beeld van Sint Jan Evangelist.⁷⁾ Voor het oxaal heeft ook een tafeltje gestaan.

J. Jelgerhuis, oxaal in de St. Joriskerk (1826).

Vermoedelijk is dat de zogenaamde wijntafel, waarbij door de bestuurders van de Sacramentsbroederschap op een aantal kerkelijke hoogtijdagen, en in het bijzonder op Pasen, de aan de

communicanten gegeven miswijn werd geadministreerd.⁸⁾ Tevens vond dan vermoedelijk een communicanten-telling plaats. Op diezelfde dagen werd ook voor het zogenaamde wijngeld gecollecteerd.

Aan de noordzijde van de kerk stonden rond het sacramentsaltaar⁹⁾ ter weerszijden houten pilaren. Op het altaar stond het sacramentshuisje, met daarin twee cibories¹⁰⁾, waarvan één in 1573 overgenomen was van de Buurkerk te Utrecht. Het sacramentshuisje was verguld, en aan de binnenzijde met hout beschilden. Daarboven waren engelen en andere beelden met wapenschilden aangebracht. Aan weerszijden van het sacramentshuisje stonden ook houten pilaren met een engel er op, waaraan een kaarsenblaker was bevestigd.¹¹⁾ Op het feest van Sacramentsdag en onder het octaaf (periode van acht dagen rond een kerkelijk feest) werd nog een extra versiering van papieren engelen en andere voorstellingen aangebracht.¹²⁾ Het altaar was afgesloten met een houten traliehek.¹³⁾ Voor het altaar hing een koperen kaarsenkroon, benevens een godslamp. In een halve cirkel om het altaar stond een houten constructie voor grote koperen kaarsenblakers.¹⁴⁾ Er waren in de kerk verschillende kruisbeelden. In 1573 was een nieuw geschilderd houten kruis vervaardigd, waarvan aan de uiteinden de knopen verguld werden. Bovendien was er een nieuw koperen kruis, vermoedelijk voor het hoofdaltaar, gemaakt. En tenslotte hing in de kerk aan de zuidzijde het zogeheten bruine kruis, waaronder het vicarie-altaar ter ere van Sint Jacobus en Sint Antonius stond. Er hing een kaarsenkroon voor. Van bijzondere betekenis was uiteraard de vergulde reliekschrijn van Sint Joris in de vorm van een hoofd.¹⁵⁾ De reliekschrijn stond in een houten kastje. Er hing een wandkleed met gouden letters voor. Het beeld werd in de stedelijke processies meege dragen. Dat waren er nogal wat. 'Om de cyngel', dus rond de singels van de binnenste grachtengordel, werd op Beloken Pasen een grote sacramentsprocessie gehouden. Dat was de oudste en belangrijkste stedelijke processie ter herdenking van het sacramentswonder in de Sint Joriskerk

De resten van het Heilige Graf, gevonden bij de laatste restauratie van de St. Joriskerk (1969).

tijdens de stadsbrand van 1340.¹⁶⁾ Op zondag onder het octaaf van Hemelvaart werd de beroemde Vrouwenvaart gehouden ter herinnering aan de vondst van het miraculeuze Mariabeeldje in 1444, en als hoogtepunt van de Maria-verering in de Lieve Vrouwekapel. Voorts werden rond de singels processies gehouden op Sacramentsdag, en enkele dagen vóór Allerheiligen. Deze laatste processie was de herdenking van de mislukte aanslag op de stad door Philips van Bourgondië in 1427. Ook trokken er processies rond de singels op 16 september en 21 november (feest van Maria Presentatie). De processie van 16 september hangt samen met het feit dat vrijdags na het feest van Kruisverheffing (14 september) een plechtige toning van de doornenkroon-relik plaats vond. Processies volgens andere routes werden gehouden op elk van de drie Kruisdagen of bedeldagen vóór Hemelvaartsdag.¹⁷⁾ Daarnaast werden nog processies gehouden op het feest van Sint Joris, en op 15 augustus, Maria Hemelvaart. Bijzonderheden daarover ontbreken, ofschoon men veilig kan aannemen, dat deze in en om de kerk rond het Sint Joriskerkhof trokken.

Hetzelfde geldt voor processies die meestentijds rondtrokken op een aantal door het jaar verspreid liggende zondagen, zonder dat het verband met een kerkelijk feest aantoonbaar is. Hierover zijn nogal wat gegevens uit 1576¹⁸⁾, maar de redenen van deze processies zijn niet duidelijk. Mogelijk kunnen enkele ervan in verband gebracht worden met het opdragen van de eerste mis door een pas-gewijd priester. Tot deze processies rond kerk en kerkhof op zon- en feestdagen behoorden dan onder meer viermaal een rondgang om het Sint Joriskerkhof door geestelijken die wijwater sprenkelden. Deze ceremonie gebeurde ook op Pasen, Hemelvaart, en een aantal andere zondagen, zij het, dat dan ook wel zesmaal rond het kerkhof getrokken werd.¹⁹⁾

Dan nu weer verdere gegevens over het kerkinterieur. Uit de rekening van 1572-1573 blijkt, dat tot het Heilig Graf²⁰⁾ meerdere beelden hebben behoord²¹⁾, dus niet alleen het beeld van de gekruisigde liggende Christus met doornenkroon. In de middenbeuk stonden apostelbeelden opgesteld. Omdat er twee grote koperen kandelaars vóór stonden, gaat het hier vermoedelijk ook om twee apostelbeelden. Het ligt voor de hand te denken aan de beelden van Petrus en Paulus. Er stond ook een groot beeld van Onze Lieve Vrouw, en bovendien werden in 1573 nog twee mariabeelden van het klooster Marienhof naar de Sint Joris overgebracht. Tenslotte is er sprake van een nieuwe preekstoel sinds 1571. Ook in de katholieke middeleeuwen moet er dus in de kerk een kansel gestaan hebben.²²⁾

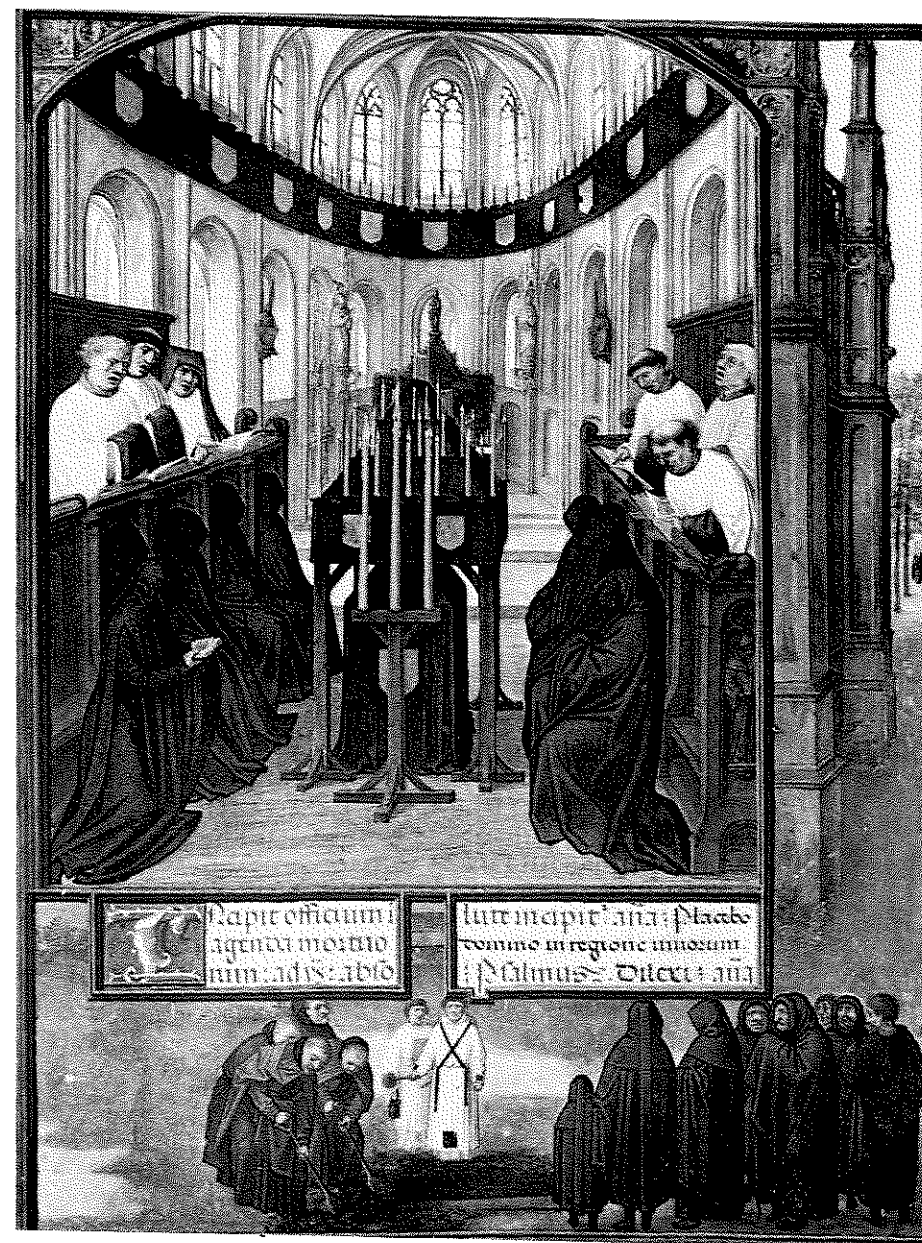
Het grote orgel werd sinds 1572 bespeeld door organist Henrick Spruijt²³⁾, die tevens belast was met het onderhoud.²⁴⁾ De aanwijzing 'het grote orgel' betekent, dat in de kerk ook een klein orgel aanwezig geweest is. Een van beide orgels was aan de zuidzijde van de kerk geplaatst, en rustte daar op of tegen een pilaar, ter hoogte van het 14de buen van de graven.²⁵⁾ In 1576 is Jacob Burchartszone organist geworden.²⁶⁾ In de kerk heeft een groot wandkleed gehangen: het zogenaamde 'Velum templi'.²⁷⁾ Spaarzaam zijn ook de gegevens over de liturgische gewaden. Zij blijven beperkt tot drie albes²⁸⁾ voor dagelijks gebruik, en vijf koorkappen (elk in een van de liturgische kleuren) met vergulde versieringen. In maart 1577 hebben de kerkmeesters de kazuïfels, in het bijzonder de paarse, laten herstellen. Er werden nieuwe zijden kruisen op bevestigd.²⁹⁾ Andere semi-liturgische voorwerpen waren vier zogeheten olie-kruisen³⁰⁾, en een lantaarn die vóór de priester uitgedragen werd, wanneer hij in de stad aan een zieke het Sacrament ging brengen.³¹⁾ Er zijn maar weinig aanvullende gegevens over de liturgische plechtigheden, behalve dan dat op Goede Vrijdag, Paaszaterdag, Pinksterzaterdag, en 3 mei (Kruisvinding) op het priesterkoor water gewijd werd.

In januari 1564 heeft de minderbroeder Johannes Knijff, die bisschop van Groningen was overeenkomstig de nieuwe kerkregeling van 1559, en tevens als wijbisschop van de aartsbisschop van Utrecht fungeerde, een driedaags bezoek aan Amersfoort gebracht. In de Sint Joriskerk heeft hij toen aan de kinderen het vormsel toegediend. Ook heeft hij op elk van de drie dagen gepreikt. Zijn gehele optreden stond in het teken van de katholieke contra-reformatie, en de bestrijding van ketterij. Hij trad namelijk

bij die gelegenheid ook op als koninklijk commissaris van de absolutistische Philips II, van wiens politiek hij een meer dan ijverige volgeling was. De stadsmagistraat van Amersfoort waardeerde echter zijn prediking, en beloofde hem vorstelijk.³²⁾ Gastpredikanten traden onder meer jaarlijks op tijdens de Goede week-plechtigheden, op Pasen, en soms ook nog in de Paasweek. Keuze en betaling van deze predikanten geschiedde in overleg met de stadsmagistraat, die daarvoor een jaarlijkse subsidie van drie gulden aan de kerkmeesters gaf. In 1578 predikte Jacob Corneliszone die gardiaan van het Observantenklooster was, op Goede Vrijdag. In 1567 en 1579 werd de passie gepreikt door Jacob van Hees. In 1579 deed Van Hees dat tijdens de Goede week-plechtigheden, met Pasen (19 april), en ook nog in het eerste gedeelte van de Paasweek. Dat was overigens al na de alteratie (overgang) van de stad naar de zijde van de Opstand in maart 1579. De dagelijkse prediking van heer Jacob van Hees, die al jarenlang een man was van buitengewone invloed, en een ijveraar voor de katholieke zaak en de maatregelen van Philips II³³⁾, werd toen halverwege de week na Pasen ruw afgebroken³⁴⁾ door de beeldenstorm, de definitieve beëindiging van de katholieke eredienst, en de tijdelijke sluiting van de kerk vanaf donderdag 23 april 1579.³⁵⁾ Begin februari 1580 hebben de vroegere katholieke stadsmagistraat van vóór maart 1579 en enkele kerkmeesters in een verzoekschrift aan stadhouder prins Willem van Oranje en de Staten van Utrecht de noodzaak en de juistheid van de heropening van de Sint Joriskerk voor de katholieke eredienst uiteengezet.³⁶⁾ Zoals algemeen bekend, hebben deze stappen geen succes gehad.³⁷⁾ In 1576 wordt heer Peter Janszone Osseweyger pastoor van de Sint Joriskerk genoemd. Na de overgang van de stad naar de zijde van de Opstand,

bleek in 1580 Peter Osseweyger nog in Amersfoort te wonen, maar hij is tenslotte door het drijven van de calvinistische schutterij de stad uitgezet.³⁸⁾ Overigens worden naast hem in 1579 achtereenvolgens twee andere geestelijken genoemd: Joris van Crimpen, die in 1579 overleed, en zijn opvolger Dirck van Geyn. Men mag aannemen, dat deze laatste de r.k. geestelijke is geweest, die onder meer in 1577 bij de stichting van het St. Elisabeth gasthuis betrokken was. De formulering in de betreffende rekening van de St. Joriskerk doet vermoeden, dat Van Crimpen en Van Geyn (cg) in 1579 als predikanten gefungeerd hebben.³⁹⁾ Daar staat echter tegenover, dat in een notariële acte uit 1582 een zekere Dirck van Gheyn Henrickszone nog vermeld staat als priester.⁴⁰⁾

Voor de Reformatie werden waskaarsen uiteraard veelvuldig gebruikt voor eredienst en devotie, in het bijzonder ten behoeve van de plechtigheden aan het hoofdaltaar en de vicarie-altaren. Kaarsen werden gebruikt in de kronen voor het sacramentsaltaar en het bruine kruis, in de kandelaars voor de beide apostelbeelden, het beeld van Onze Lieve Vrouw, en vóór het Sint Jorishoofd. Voorts worden de grote 'stalkeirsens' genoemd, waarmee niet alleen de hoofdaltaarkaarsen bedoeld zijn, maar ook de kaarsen met een afbeelding van Sint Joris in de vorm van een wapenschild, die bij uitvaartdiensten gebruikt werden. Ook de gedragen kaarsen voor plechtigheden en processies werden zo genoemd. Bovendien kende men het zogeheten 'spyntlicht', dat waren de offerkaarsen in de kaarsenbakken vóór het oxaal, en rondom en terzijde van het sacramentshuisje en -altaar.

Dodenmis. Miniatuur in het Breviarium Grimalianum (1480-1520).

Tenslotte waren er ook kaarsenhouders aan de mettenbanken en de preekstoel bevestigd, en stonden er kaarsen op het oxaal.⁴¹⁾ Het kerkgebouw werd overigens verlicht met toortsen, die op stammen van sparrebomen bevestigd waren. Het waren er minstens zevenentwintig. Voor deze toortsen werd was gebruikt. De kerkmeesters hadden ook personeel in dienst. De beide doodgravers zijn in de vorige aflevering van dit artikel al genoemd. Er was een orde-bewaarder, die er blijkens de gegevens over zijn kleding fraai uitgedost uitgezien moet hebben, voorts een orgeltrapper, en tenslotte de verzorger van het uurwerk in de toren, David van Weede.⁴²⁾ Hij verrichtte ook allerlei reparatiewerkzaamheden aan kandelaars, boekenkettingen en ijzerwerk. Zo herstelde hij in 1575-1576 het touw, luidwiel, de klokkestoel, en de klepel van het klokje in het

middentorentje op de kap van de middenbeuk. Van Weede is op 8 maart 1577 overleden.⁴³⁾ Na zijn dood moesten de beide kosteren mnr. Floris en Herman Lenss het uurwerk onderhouden.⁴⁴⁾ Na 1580 heeft de organist Jacob Burchartszone deze taak overgenomen.⁴⁵⁾

Wat betreft de bijgebouwen tegen de kerk⁴⁶⁾ wordt in de rekening van 1572-1573 de Gerfkamer, de sacristie, genoemd. De aanduiding⁴⁷⁾ is echter zodanig, dat met de Gerfkamer uitsluitend de sacristie bedoeld kan zijn op de plaats waar thans het Kerkelijk Bureau aan de noordoostzijde van de kerk gevestigd is, en zeker niet het gebouw tegen de noordwestzijde aan de Groenmarkt, dat traditioneel onder de naam 'Gerfkamer' bekend staat. Verder is er sprake van de 'rekenkamer' van de kerkmeesters, en van de librije

(bibliotheek), waar volgens goed middeleeuws gebruik de boeken aan kettingen lagen. Ik meen, dat de rekenkamer ondergebracht was in de westelijke ruimte aan de Windsteeg van het gebouwtje, dat vanouds de Gerfkamer heet. Dat is het vertrek, dat sinds de zeventiende eeuw bekend stond onder de naam regentenkamer, totdat in 1860 de nieuwe consistorie gebouwd werd aan de Zevenhuizen. Documenten werden bewaard in het 'slott'. Dat was de kluis, onder in de toren, die ook tegenwoordig weer archiefbewaarkaars is. Toen in december 1563 jongelui 's avonds onder het Lof (godsdiensttoefening met verering van het Allerheiligste) baldadigheden bedreven, heeft de stadsmagistraat besloten, dat de dienaren van de schout voortaan in de kerk toezicht zouden houden. Onruststokers werden een dag en een nacht opgesloten in de torenkluis en kregen een boete van 21 stuivers ten behoeve van de beide kosteren en de dienaren van de schout.⁴⁸⁾ Naar de plaats van de librije vóór 1586⁴⁹⁾ is door verschillende auteurs gegist. Ik houd het er op, dat de oostelijke ruimte van de 'Gerfkamer'⁵⁰⁾ tegen de noordwestzijde van de kerk librije is geweest. Het is namelijk vrijwel uitgesloten, dat deze ruimte de bestemming kan hebben gehad van een van de overige bijgebouwen tegen de kerkmuur aan de zijde van de Groenmarkt (het Sint Joriskerkhof) die in de rekening voorkomen. Daarin wordt ook nog een 'loose' vermeld. Dat is een uitbouwswel, dat als schuur, bergplaats, of kerkfabriek werd gebruikt. Voorts stond er het carnikelhuis, waarmee het knekel- of lijkenhuisje was bedoeld. De precieze ligging daarvan is mij verder niet bekend. Wel is het zeker, dat daarin een zwart stenen tableau met overigens onbekende tekst in gulden letters aanwezig is geweest.

'Christus op de kondesteen' en zuil met de lijdenswerktuigen in de Dom te Braunschweig.

dan manshoog en uit verschillende onderdelen samengesteld beeldhouwwerk, dat aan de buitenzijde van de kerk tegen de muur stond, ongeveer op een plek ter hoogte van de tegenwoordige Boterbeurs. Deze monumentale beeldengroep moet een zeer karakteristiek onderdeel gevormd hebben van het gezicht op de St. Joris aan de zijde van de Hof. De 'Wapenen ons Heren' of 'Arma Christi' is een afbeelding van de lijdenswerktuigen en lijdenssymbolen van Christus, zoals die in de passie-evangelien voorkomen.⁶³) In ieder geval heeft tot deze 'Arma Christi' het beeld van 'Christus op de koude steen' behoord. Dat was een beeld van de lijdende Christus, gezeten of staande op een steen bij het verhoor door Pilatus, of na de geseling tijdens de bespottung door de soldaten. Men kan er verder slechts naar gissen, maar het ligt voor de hand, dat van deze Arma Christi ook een geselkolom, een kruis zonder corpus, maar met bijbehorende lijdenstekenen⁶⁴) als riet, nagelen, doornenkroon, en ladder deel uitmaakten. Wel is het zeker dat al het daartoe behorende monumentale beeldhouwwerk was geschilderd, of met bladgoud was opgesierd, dat in Antwerpen was gekocht. De beeldengroep stond tussen vier houten pijlers of pilaren die een huisje, een afdekking, schraagden, dat dus de Arma Christi overhuidde. Naar de vorm moet het geheel dus wat geleken hebben op de tegenwoordige Boterbeurs, maar dan uiteraard van veel kleinere afmetingen.

Tegen de noordzijde van de kerk heeft ook het pesthuisje gestaan. Daarvan staat genoteerd, dat aldaar door een houten tralievenster heen aan mensen die aan een besmettelijke ziekte leden, de communie werd uitgereikt door een priester in de kerk. Ook konden zij van daaruit, min of meer geïsoleerd, de godsdienst oefeningen in de kerk volgen.⁵¹) Dit lijkt mij de aanbouw te zijn geweest, die door Van Hasselt⁵²) voor de librije werd gehouden. Ter hoogte van dit gebouwtje heeft aldaar in de kerkmuur een zeer ruime toegangsopening of venster gezeten. Tenslotte heeft omstreeks 1576 terzijde van het noorderportaal ook een schoolgebouwtje gestaan⁵³) Daarin was in ieder geval *niet* de Grote Schole gevestigd. Vermoedelijk ging het om een zogenaamde particuliere bijschool voor elementair onderwijs. Het is bekend, dat in het begin van de zeventiende eeuw de Grote Schole, de Latijnse school, op de Appelmarkt was gevestigd, dus ten noorden van de St. Joriskerk. Naar oudere vestigingsplaatsen kon slechts gegist worden. Gegevens uit de rekeningen van het Melatenhuis⁵⁴), en een acte uit het St. Pietersgasthuis⁵⁵) maken echter duidelijk, dat in de zestiende eeuw de Grote Schole waarschijnlijk aan de Varkensmarkt heeft gelegen. Een nauwkeuriger indicatie van de ligging is niet mogelijk.⁵⁶) Er zijn in dit verband meer gegevens te vermelden over de zestiende eeuw, dan in het bekende Gedenboek van het stedelijk gymnasium door H. J. Reynders verzameld zijn.⁵⁷) In 1523 eiste de stadsmagistraat van ouders, dat zij hun kinderen baladigheden zouden verbieden in of voor de Grote Schole, of dat hun kinderen met stenen zouden gooien naar leraren of klerken (leerlingen). Zo de ouders niet zelf straffend zouden optreden, dan zouden hun kinderen in de Grote Schole zelf gestraft worden.⁵⁸) Dat was ten tijde van

het rectoraat van G. Listrius, een humanistische en zeer kritische geleerde⁵⁹), die echter zelfingenomen was, en bepaald geen vriend van de clerus kon heten. Het is duidelijk, dat omstreeks 1523 enige animositeit omtrent de Grote Schole bij Amersfoorters leefde. Dat werkte door op hun kinderen. In 1563 kreeg rector Nicolaas van Ede opdracht van de stadsregering, dat zijn leerlingen van de tweede en derde klasse (octavo en septimo) voortaan in het priesterkoor van de St. Joriskerk met hun gezang op gezette tijden de dienst moesten opluisteren, totdat zij een half jaar in het vijfde leerjaar (quinto) gevorderd zouden zijn. De 'koorkinderen' van dat ogenblik dienden nog tot halverwege het zesde leerjaar (quarto) in de eredienst te zingen.⁶⁰) Aldus bestond in het midden van de zestiende eeuw de Grote Schole uit negen leerjaren of jaarklassen. In 1570 ontving de rector mr. Johannes Caesarius van de magistraat vier gulden, omdat hij de schoolkinderen naar oud gebruik twee verschillende toneelvoorstellingen had laten opvoeren. Het waren 'esbattementen', dus realistische kluchten.⁶¹)

Na de reformatie werd in 1582 mr. Peter van Bortell door de stedelijke overheid als onderschoolmeester aangesteld. Hij werd door de kerkmeesters van de St. Joris betaald.⁶²)

Aan de zuidzijde van de St. Joriskerk, dus aan de kant van de Hof, werd het terrein langs de kerk ook Sint Joriskerkhof genoemd. Daar hebben beelden gestaan. Sint Joriskerk en Hof grensden dus niet aan elkaar. Zij waren gescheiden door het kerkhofterrein. Maar het belangrijkste was wel, dat op dit Sint Joriskerkhof aan de Hofzijde een omvangrijke monumentale beeldengroep gestaan heeft, die de 'Wapenen ons Heren' genoemd werd. Dat was een meer

Over het algemeen wordt aangenomen dat de Boterbeurs in 1608 gebouwd is. Van Bommel duidt dit feit aan met 'overkapping der boterbanken'. Als men deze kwestie in het archiefmateriaal terug zoekt, dan blijkt er in 1608 slechts sprake te zijn van de plaatsing van drie rechtopstaande balken ten behoeve van het trapeziumvormige dak. Tevens is toen op het dak aan de Hofzijde, en aan de beide zijanten een bedekking van Rijnlandse leien aangebracht, en aan de achterzijde, dus aan de zijde van de kerk, een pannendak.⁶⁵) Over de bouw van de beurs wordt dan verder niet gesproken. Maar de boterbank op die plaats wordt al in 1586 genoemd, als er een houten hekwerk om- of vóór geplaatst wordt.⁶⁶) In 1603 is het terrein, dus het oude Sint Joriskerkhof Hofzijde, met keien bestraat. Dan is er bovendien sprake van de botermarkt aan de kerk.⁶⁷) Samenvattend kan men het volgende stellen. Toen na 1580 de 'Arma Christi' weggebroken was, heeft men binnen enkele jaren, in ieder geval vóór 1586, langs de zuidwestelijke gevel van de kerk de boterbank geplaatst, die in 1608 in de huidige vorm voltooid is. In 1576 woonde de koster in een huis bij de kerk aan de Hofzijde naast het huis 'de Rooster' en het rooster vóór het portaal.⁶⁸) Overigens wordt er in 1584 ook nog gesproken van een rooster op het Sint Joriskerkhof aan de zijde van de Langestraat. Na deze uitweiding nog een slotopmerking over de late middeleeuwen. Als men in gedachten houdt, dat er behalve de Arma Christi verder in de kerk een Heilig Grafskapel was met een liggend beeld van de gekruisigde Christus⁶⁹) en dat aan de buitenzijde van de kerk tegen het koor kruiswegstaties geschilderd waren, waarvan er nog twee te bewonderen zijn⁷⁰), dan is het duidelijk, dat de aandacht van de Amersfoortse kerkgangsters naar de Sint Joriskerk in de late middeleeuwen sterk getrokken werd naar de devotie tot het lijden des Heren.

De bijzondere verering van de doorn of twijg van de doornenkroon heeft daar krachtig toe bijgedragen. Bovendien werd in de Sint Joriskerk een relikwie van het H. Kruis bewaard. De stad Amersfoort was trots op beide kostbare relieken. Toen in 1496 Frederik van Baden, de nieuwe bisschop van Utrecht, ook in Amersfoort zijn plechtige intocht⁷¹) deed, is hij allereerst in plechtige processie ontvangen in de Sint

Joriskerk. Voordat de plechtigheden begonnen bleef de bisschop echter een tijdlang in gebed verzonken voor de tafel waarop beide relieken uitgesteld waren.⁷²)

Zie voor de vindplaatsen van de rekeningen van de Sint Joriskerk de noten bij de vorige aflevering van dit artikel (Flehite, mrt. 1979).

1. Rek. 1572-1573, fol. 24 vo - 30 vo
2. Rek. 1576-1577, 20 dec.
3. Testament van Hildegond en Wychert Scaap, waarbij de Grote Kerk een jaarrente van 5 gulden ontvangt voor olie in de lamp voor 'Ons Heren taek voir 't oezel'. Rijks Archief Utrecht, Rechterlijke Archieven no. 436, deel 1, 1481, fol. 62 vo. 23 februari.
4. Rek. 1572-1573, fol. 20 ro.
5. Vgl. H. E. Dekhuijzen, *De Sint Joriskerk van twaalfhonderd tot heden* (z.pl., z.j.) p. 61-65.
6. Rek. 1572-1573, fol. 27 vo.
7. Het vicarie-altaar van de kalenderbroeders, toegewijd aan Onze Lieve Vrouw; het vicarie-altaar toegewijd aan Sint Jan Evangelist; en de vicarie van het H. Kruisaltaar. Van Rootselaar I, p. 356, 359, en 360. Foutieve opgave bij J. B. F. van Hasselt, *De St. Joriskerk te Amersfoort een archief in steen* (Amersfoort 1944) p. 74.
8. Rek. 1575-1576, onder de rubriek 'Uuthgheven van missewijn'.
9. In 1397 is in het cartularium van het Sint Joriskapittel sprake van het sacramentsaltaar tegen de noordelijke muur van de kerk, naast het Sint Nicolaasaltaar; Gemeente archief Amersfoort no. 553, Liber camerae capituli ecclesiae Sancti Georgii Amersfordensis, fol. 83 ro. Vgl. C. A. van Kalveen, Oorkonden betreffende de sacramentsverering te Amersfoort 1340-ca. 1440, *Jaarboekje Oud-Utrecht* 1968, p. 27.
10. Ciborie: grote, rijk versierde kelk met deksel, gebruikt om de geconsacreerde hosties te bewaren.
11. Rek. 1577-1578, kaarsen: 'gedraeyt op de engelkens'.
12. Rek. 1576-1577.
13. Rek. 1575-1576.
14. Rek. 1576-1577: 'omloep voor 't Heylige Sacrament'.
15. De relik die aangeduid wordt als het 'hoofd van Sint Joris', was evenals de doornenkroon afkomstig uit Constantinopel, en na de plundering van de stad in 1204, tenslotte terechtgekomen in de kerk van de kathedraal van Amiens. De Amersfoortse relik moet een partikel van dit Sint Jorishoofd bevat hebben.

16. C. A. van Kalveen, Oorkonden betreffende de sacramentsverering te Amersfoort, *Jaarboekje Oud-Utrecht* 1968, p. 27.
17. W. F. N. van Rootselaar, *Amersfoort 777-1580* (Amersfoort 1878) I, p. 407.
18. Vrijdag 23 maart 1576, en de zondagen 17 juni, 9 september, 30 september, 11 november en 2 december (begin kerkelijk jaar). Bovendien op donderdag 29 november.
19. In 1576 op de zondagen 15 januari, 4 maart, 6 mei, 24 juni, 22 juli, vrijdag 23 maart; zaterdag 4 februari.
20. Dekhuijzen, p. 66-67.
21. Rek. 1572-1573, fol. 27 vo.
22. Vgl. in afwijking hiervan Dekhuijzen, p. 82.
23. Van Rootselaar II, p. 392.
24. Hij bekleedde zijn functie vermoedelijk sinds 1572. Vgl. W. Moll, Organist Henrick Spruyt te Amersfoort, *De Navorscher* 19 (1869) p. 540.
25. Rek. 1581: Heunks meende, dat dit orgel boven de ingang aan de Hofzijde stond. C. A. Heunks, *De Sint Joriskerk te Amersfoort* (1938) p. 37. Vgl. in het algemeen: M. A. Vente, *Die brabantse Orgel* (Amsterdam 1958) over de orgels van de Sint Joriskerk. Een buen is een vak, waarbinnen een aantal graven liggen.
26. Rek. 1576-1577.
27. Id.
28. Wit linnen kled dat tot de voeten reikt, en onder de overige liturgische gewaden gedragen werd.
29. Rek. 1576-1577, 21 en 25 maart.
30. De priester nam bij het toedienen van de sacramenten der stervenden een zogenaamd olie-kruis mee naar de zieke, bij wie het bleef staan tot zijn dood of genezing.
31. Rek. 1576-1577.
32. Gemeente-archief Amersfoort no. 35 A, Raads Dagelijks Boek 1564, 28 januari.
33. Zo hebben in 1570 heer Jacob van Hees en de gardiaan van de Observanten in opdracht van het Sint Joriskapittel, en met medeweten van de stadsmagistraat een plakkaat van Philips II tegen de verboden boeken ten uitvoer gelegd, door

inspectie en catalogisering van de Librije, en de boekverzamelingen van geestelijke personen en stichtingen. Idem, no. 35 A, Raads Dagelijks Boek 1570, 13 juni.

34. Rek. 1579: 'Heer Jacob van Hees betaelt vijf gulden, elf stuivers uuyt saken, dat hij dij weeck voer Paessen, ende Paesdag, ende alle dij heijligdagen dij passie ende andere sermonen gepredickt heeft, facit 5 gulden, 11 st.' De aanduiding 'alle die heijligdagen' slaat op de Paasweek. Deze betekenis is af te leiden uit de rek. 1575-1576, waarin alle 'hoochtijdsdagen' opgesomd staan, waaronder, 'Goede Vrijdag, Paeschavont, Paeschdag en alle dije heylige dagen, Pinsterdach ende die heijlige dagen daerna, in festo Sacramenti' etc.

35. Vgl. Van Rootselaar II, p. 457 voor bijzonderheden.

36. Rek. 1579-1580, 9 februari 1580.

37. Algemene uiteenzetting over Amersfoort in 1579 en 1580 door J. H. P. Kemperink, Reformatie bracht woelige dagen in Amersfoort, Dagblad Het Centrum, 14 augustus 1959; H. J. Poots, Unie van Utrecht leidde voor Amersfoort tot belegering en beschieting, in: De stad Amersfoort van 24 en 31 januari, 7 en 24 februari 1979.

38. Rek. 1575-1576; Van Rootselaar II, p. 497.

39. Rek. 1579: 'Heer Dirck van Geyncg betaelt thien gulden bij advijse van de magistraat ende consent der kerkmeesters, uijt oersaken, dat hij nae dode van heer Joris van Crimpen dij preeckstoel bewaert heeft, ende den gemeente gedient heeft, facit 10 gulden'. Beide namen van predikanten ontbreken echter op de naamlijst der predikanten in het Archief van de Nederlandse Hervormde Gemeente no. 34 A, opgemaakt omstreeks 1898.

40. Archief van het Gecombineerd St. Pieters- en Bloklands Gasthuis no. 338, 7 juni 1582, testament van Johanna Pieck, weduwe van heer Wouter van Blokland. Bij deze mijn hartelijke dank aan de heer N. Donselaar voor de zeer bereidwillige wijze waarop hij mij in staat stelde de documenten uit het archief van het Gasthuis te raadplegen.

41. Rek. 1575-1576.

42. Rek. 1572-1573, fol. 21 ro.

43. Rek. 1576-1577.

44. Rek. 1577-1578, fol. 27 ro.

45. Hij was tevens organist en bewaarder van het uurwerk van de Lieve Vrouwe Kapel. In 1582 heeft hij het uurwerk van de Sint Joris schoon gemaakt en hersteld. Dat is niet voldoende geweest. In 1583 werd Jacob Jurriaenszone van buiten aangetrokken voor reparatiewerkzaamheden.

46. Zie hiervoor in het algemeen: Dekhuijzen, p. 24 vlg., 29 vlg., 38 vlg.

47. Rek. 1572-1573, fol. 26 vo.; '... ende noch een braspenning vant wijwatersvaetgen int coor bij de duer van de Garrvcamer te lassen aent iser...'. In de Gerfkamer was stookgelegenheid voor houtskool, dat gestookt werd rond Kerstmis. Rek. 1578, fol. 35 vo.

48. Rek. 1576-1577; Gemeente-Archief Amersfoort no. 35 A, Raads Dagelijks Boek, 1563, fol. 25 vo.

49. In 1586 was er het bekende feit, dat de boeken naar het koor van de kerk overgebracht werden, en de ruimte, na herstel, ingericht werd tot een particuliere school. Maar de inrichting was geheel voor rekening van de kerkmeesters. Er werd een kantoortje in de librije getimmerd, en er werden vier banken geplaatst. Het aantal leerlingen moet dus zeer gering geweest zijn. Rek. 1586, 15 september, 26 december. Overigens werd ook al vóór 1579, het jaar van de beëindiging van de katholieke eredienst, de librije niet meer optimaal gebruikt. Zo werden in 1576 en 1577 leien, die per schip uit Utrecht aangevoerd waren, in de librije opgestapeld.

50. Dit in afwijking van de beschrijving bij J. F. B. van Hasselt, p. 61 en p. 63 vgl.; Dekhuijzen, p. 68 vlg.

51. Rek. 1575-1576. In 1587 hebben de kerkmeesters dit pesthuisje laten slopen, en vervangen door een bescheiden woning voor de ordebewaarder van de kerk. Deze ordebewaarder moest sinds 1587 tevens het kerkhof schoonhouden, en daar onregelmatigheden voorkomen. Rek. 1602. Door het Sint Joriskerkhof liep in 1577 al een straat.

52. De St. Joriskerk, p. 61-62.

53. Rek. 1575-1576.

54. Archief van het Gecombineerd St. Pieters- en Bloklands Gasthuis, no. 27, rekeningen Melatenhuis; bestudeerd zijn de rekeningen 1559-1568.

55. Idem. Archief van het Lazarushuis, no. 320, acte van 22 juni 1523, waarin sprake is van een huis en hof in de Langestraat, 'after dat schoell aen de Verckenmerckt'.

56. Idem, no. 27, rek. Melatenhuis o.a. 1567/1568 p. 68 vo.: Adriaen van Egmond ende Catherijngent Brandt Egbertszone weduwen gheven jaerlicx twe gulden curr. up meydach uiijt haer huysijne aen die Verkenmerkt achter 't Grot School, der armen bij heer Aert van Achtevelt beleden'.

57. Vgl. in het bijzonder pp. 27-28, 57, 116, 155-156.

58. Gem. Archief, no. 35, Raads Dagelijks Boek 1523, fol. 10 ro., 17 dec.

59. P. N. M. Bot, **Humanisme en onderwijs in Nederland** (Utrecht-Antwerpen 1955) p. 20, 28, 34 en 41.

60. Gem. Archief no. 35 A, Raads Dagelijks Boek 1563, fol. 19 vo.-20 ro., 1 aug.

61. Idem, 1570.

62. Rek. 1583.

63. Vgl. in het algemeen over de 'Arma Christi': R. Berliner, in *Münchner Jahrbuch der Bildende Kunst* 6, 1955, p. 35.

64. Deze uitbeelding in de middeleeuwen verwees bovendien naar Matthaeus 24:30: 'En dan zal het teken van den Zoon des mensen verschijnen aan den hemel en dan zullen alle stammen der aarde zich op de borst slaan en zij zullen den Zoon des mensen zien komen op de wolken des hemels, met grote macht en heerlijkheid' (vertaling NBG, 1955).

65. Gem. Arch. Amersfoort no. 35, Raads Dagelijks Boek 1608, fol. 132 ro.-132 vo. Bestek van 21 december 1607, aanbesteding op 2 januari 1608.

66. Rek. 1586. Oudere vermeldingen in het gemeente archief, Raads Dagelijks Boek, zijn onduidelijk over de ligging.

67. Rek. 1603. Keien werden gehaald van het Doelenterrein (voormalige Observantenklooster). Er waren toen ook andere werkzaamheden op het Sint Joriskerkhof. Er werd een altaarsteen op het kerkhof uitgegraven, en 121 karrevrachten aarde werden van het kerkhof weggevoerd. Het ruimen van dit kerkhof hangt samen met het feit, dat sinds 1602 alleen nog maar in de kerk begraven werd.

68. Rek. 1575-1576.

69. Dekhuijzen, p. 66-67.

70. Id. p. 55-56.

71. Voor de algemene geschiedenis daarvan, vgl. C. A. van Kalveen, **Het bestuur van bisschop en Staten in het Nedersticht, Oversticht en Drenthe 1483-1520** (Groningen 1974) p. 24 en p. 427.

72. Van Rootselaar II, p. 163-164.

Els Helle, Jelle van der Meulen en Adèle Nieuweboer, **'Enen geheten Jan van Schaffelaar...'; de geschiedenis van het voortleven van een held** (Barneveld 1978) Barneveldse Drukkerij en Uitgeverij, 96 blz., afbn., f 19,90. Schaffelaarreeks no. 4.

De befaamde heldendaad van Jan van Schaffelaar heeft op Gelders gebied plaatsgevonden, maar behoort toch eigenlijk tot de Stichtse geschiedenis. De ondertitel van het hier besproken werkje geeft het hoofdonderwerp aan. De publicatie, gebaseerd op een scriptie van de Universiteit van Amsterdam, verband houdend met de opening van het Nairac-museum te Barneveld in 1975, handelt meer over de mythe van Jan van Schaffelaar, zoals deze in latere geschiedboeken, gedichten, toneelstukken en romans tot uiting werd gebracht, dan over de historische persoon zelf en zijn daden. Geen wonder, want het enige dat wij over Jan van Schaffelaar weten is ontleend aan slechts één bron, de aardige en betrouwbare kroniek van een tijdgenoot over de Stichtse burgeroorlog van 1481-1483, die wij alleen kennen uit *Veteris aevi analecta* van Antonius Matthaeus (1698), herdrukt in N.B. Tenhaeff, *Bisschop David van Bourgondië en zijn stad* (1920). Het gehele verhaal omvat daar niet meer dan één betrekkelijk korte alinea. Navorsingen door de auteurs van dit boekje naar het door Matthaeus gebruikte handschrift en andere gegevens brachten geen nieuws aan het licht. Hoewel reeds tevoren in de literatuur behandeld, is het verhaal het meest populair geworden door de roman van Oltmans, *De Schaapherder* (1838 en vele herdrukken, tot in de jaren vijftig van onze eeuw). Wat aldaar over Schaffelaar wordt verteld, berust op fantasie. De Schaffelaarverering ontstond in de tweede helft van de 18de eeuw en droeg gedurende het grootste deel van de 19de eeuw een nationaal karakter. Vanaf omstreeks 1900 wordt zij steeds meer een plaatselijke aangelegenheid, sterk beïnvloed door het opkomende vreemdelingenverkeer en de daarmee samenhangende middenstandsbelangen. Hieraan dankt Barneveld dan ook het standbeeld bij de kerk, waar de dramatische gebeurtenis plaatsvond. Merkwaardig is overigens dat Jan van Schaffelaar waarschijnlijk geen Barnevelder was, hoewel zijn familie ongetwijfeld uit deze plaats stamde.

Jan van Schaffelaar springt van de toren. Illustratie in J. van Lennep, *De Geschiedenis des vaderlands...* (Amsterdam 1855).

Van Rootselaars hypothese (zie diens boek *Amersfoort* II, 136), geciteerd op blz. 33 van het onderhavige werkje, vormt eigenlijk nog de meest plausibele verklaring van hetgeen zich in juli 1482 rondom de Barneveldse toren afspeelde. Het staat immers vast dat er vóór dat jaar reeds Van Schaffelaars te Amersfoort waren gevestigd. Zou Jan van Schaffelaar burger van deze stad zijn geweest, dan verklaart dit waarom juist de te Barneveld aanwezige Amersfoorters (en niet de uit Nijkerk overgekomen huursoldaten) zo fel op hem gebeten waren: zij zouden hem wegens zijn partijkeuze voor de bisschop als een 'stadsverrader' hebben beschouwd! Maar helaas is de werkelijkheid niet altijd plausibel en het is heel goed mogelijk dat volkomen andersoortige omstandigheden en motieven in het spel waren. Een opmerking naar aanleiding van noot 22 op blz. 87 (vgl. ook noot 24): Matthaeus gebruikt het woord 'toparcha' niet voor 'burgemeester', zoals aldaar vragenderwijs wordt verondersteld, maar voor 'heer', 'dominus', d.w.z. ambachtsheer van een plaats, bezitter van de (meestal slechts) lage jurisdictie ter plaatse. Maar dan nog iets belangrijkers. Het boek

handelt, zoals gezegd, hoofdzakelijk over de om Van Schaffelaar gevormde mythe uit de tijd van de heldenverering bij uitstek, de Romantiek. Als plaatselijke aangelegenheid is deze verering niet verwonderlijk: zij kan worden vergeleken met de Amersfoortse Keicultus. Maar in het kader van de 19de-eeuwse-nationale-heldenverering is het bevreemdend, Van Schaffelaar in één adem te horen noemen met bij voorbeeld Allaert Beilinc of Van Speyk. Deze personen toch kozen vrijwillig de dood boven het behoud van hun leven door respectievelijk woordbreuk en overgave aan de opstandige Belgen. Van Schaffelaar had een zodanige keuze geenszins! Zo moet waarschijnlijk wel zijn uitspraak: 'Lieve gesellen, ic moet ummer (= 'ooit', 'eenmaal', maar ook 'in elk geval', 'immers') sterven' enz. (zie blz. 16), worden begrepen, hoewel latere schrijvers er een soort theologische of filosofische draai aan hebben gegeven. Nergens wordt in dit boekje op dit zwakke punt gezinspeeld. Niettemin, een zeer aanbevelenswaardig werk, waarin men wel zo ongeveer alles bijeen vindt wat over de werkelijkheid en de mythe van Jan van Schaffelaar tot dusver bekend is geworden.

Berlage bouwde in Baarn (1)

G. Brouwer

Het Badhotel - toen

Het imposante, in châlêt-stijl — een stijl die populair was op het eind van de vorige eeuw — opgetrokken gebouw aan de Julianalaan in Baarn heeft in de loop van zijn bestaan vele, uiteenlopende bestemmingen gehad. Het werd gebouwd als Watergeneesinrichting (ook wel Koudwaterinrichting of Sanatorium) en in Baarn is het nog steeds het bekendst onder de naam Badhotel of BAVO. Op 7 januari 1885 werd in Amsterdam, ten huize van J. E. Teixeira de Mattos, besloten in Baarn een Watergeneesinrichting te stichten. Immers, op dat moment was de waterkuur bijzonder gewild. Oprichters waren, behalve de heer Teixeira de Mattos, de heren jhr. Hartsen, Nienhuys, Teding van Berkhout (de burgemeester van Baarn), baron d'Aulnis de Bourouill en Elink Schuurman. Samen een groep van bemiddelde inwoners van Baarn. Zij het dat sommigen van hen — zoals de heer Teixeira de Mattos, die de villa 'Waldheim' als zomerverblijf bezat — wellicht alleen tijdens de zomermaanden in Baarn woonden. Het architectenbureau T. Sanders en H. P. Berlage Nzn. kreeg opdracht voor de ontwerp- en bestektekeningen van het gebouw te zorgen. Met de bouw van de inrichting werd in januari 1886 begonnen. Het werd een bouw in fasen, drie om precies te zijn. Eerst werd het middenstuk, met een gedeelte van de twee vleugels, gebouwd. Deze eerste fase kwam in de zomer van 1887 gereed. De ruimte bleek al direct onvoldoende, zodat op 15 oktober van dat jaar met de bouw van een eetzaal in de rechtervleugel en de linkervleugel begonnen werd. Een badhuis volgde als derde en laatste onderdeel van de Koudwaterinrichting. De bouw van de inrichting verliep zeer voorspoedig; in de zomer van 1888 kon het gebouw reeds geheel in gebruik genomen worden. Het werk van de aannemers Byland en Van Veersen (de tweede fase was aangenomen door de firma Beeremans) was vlot geklaard. De totale kosten van de Watergeneesinrichting bedroegen circa f 100.000,—. Het hele gebouw was bepleisterd, zonder enige versiering. Verfraaiing was gezocht in veranda's, in balcon en in kappen. Het gebouw bevatte 68 kamers voor gasten, een grote eetzaal, een conversatiezaal, een damessalon, een gymnastiekzaal (waar naast de geneeskundige lichaams oefeningen

geschermd kon worden; schermwapens waren aanwezig) en een grote veranda. Bij de bouw van de inrichting was gebruik gemaakt van de in het buitenland met dergelijke instellingen opgedane ervaringen. Zo bleek het wenselijk de drie belangrijke onderdelen van het gebouw, namelijk het hotel, de keuken en het badhuis, streng van elkaar gescheiden te houden. Alle kamers voor de gasten bevonden zich op of het zuidoosten of het zuidwesten. Het torentje boven het hoofdgebouw gaf, en geeft nog, uitzicht op onder meer de kerktorens van Amersfoort en Utrecht. De directie van de Koudwaterinrichting (die bestond uit geneesheer-directeur dr. Baudet en mej. Tideman, directrice van het pensioengedeelte) zorgden ervoor dat de gasten, na de behandelingen, behalve afleiding binnenshuis ook voldoende ontspanning buiten kregen. Op het bij de Watergeneesinrichting behorende 4 hectare grote terrein bevonden zich een Melkhal en een lawntennis- en croquetveld. In die Melkhal werden 's avonds muziekuitvoeringen gegeven. Bovendien was dit een plaats waar 'den onversuichten natuurdrank' (waarmee koemelk werd bedoeld) gedronken kon worden. Zenuwpatiënten maar ook tb. patiënten kwamen naar Baarn om in het Sanatorium aan de Julianalaan te kuren en genezing te vinden. Daarnaast werden ruggemergziekten in het gebouw behandeld, volgens de methode Charcot (suspensie). Waterkuur ofwel hydrotherapie, massage, electriciteit en voor tb. patiënten de behandeling met hete lucht — volgens het systeem Weigert — werden in de inrichting toegepast. Wenste men de waterkuur te ondergaan dan kon uit een viertal douches gekozen worden. Ondergebracht in vier badkamers in het badhuis waren een regendouche, een straaldouche, een cirkeldouche en een bewegelijke (met de hand bewogen!) douche. Het Baarnse Sanatorium in het Prins Hendrikpark, in de nabijheid van het bos en temidden van landelijke stilte, was het tweede van dergelijke instellingen in ons land. Het eerste, 'Bethesda', stond in Laag-Soeren, en was gesticht door de heer Jut van Breukelerwaard. Ook Amsterdam kende later een Geneeskundige Badinrichting, het Amstelbadhuis.

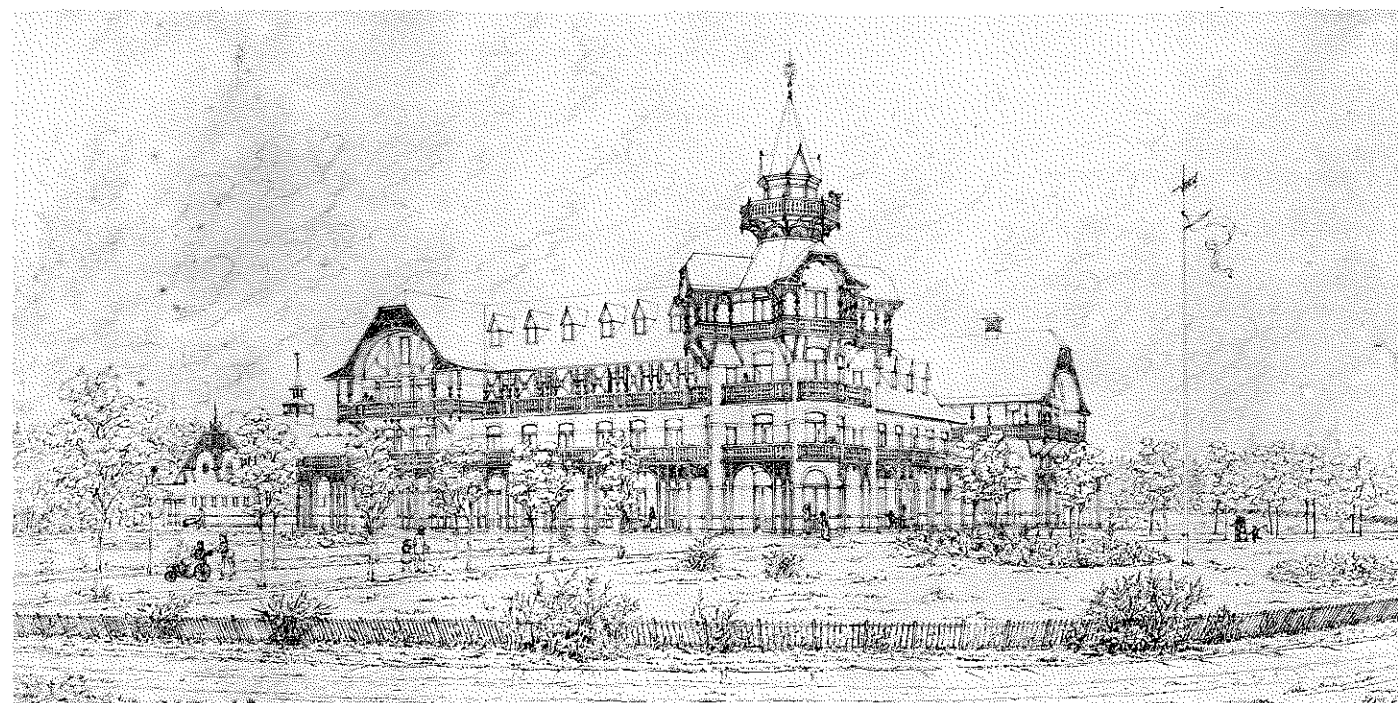
De hier afgedrukte plattegrond van het gebouw en het aanzicht bevat een bijzonderheid. Rechts onder de tekening is 'HPB fec' geschreven. Daaruit kan worden geconcludeerd dat het gebouw het eerste door Berlage gerealiseerde project was, waarbij architect Sanders geen invloed in het ontwerpproces liet gelden.

De waterkuur

De Amsterdamse effectenmakelaar Pieter Nic. Jut van Breukelerwaard — hierboven reeds genoemd — introduceerde de waterkuur in Nederland, rond het midden van de 19de eeuw. 'Bethesda', in Laag-Soeren, werd door hem in 1848 gesticht. Jut van Breukelerwaard had namelijk zelf genezing gevonden in Gräfenberg (in Duitsland), in de badinrichting van de natuurgeneeskundige Vincenz Priessnitz (1799-1851). De waterkuur (of hydrotherapie, ook wel hydrologie, als onderdeel van de fysieke therapie) werd al in de Oudheid toegepast bij de Grieken en de Romeinen. De laatste ontwikkelden een ware badcultus, Kneipp en Priessnitz hernieuwden in de vorige eeuw, in Duitsland, de belangstelling voor deze kuur. Van Priessnitz is het zogenaamde Priessnitzverband bekend gebleven. Dit wordt onder meer gebruikt bij keelontsteking. In Laag-Soeren is voor hem een monument opgericht. Moderne methoden van genezing hebben intussen de waterkuur, die pijn en koorts slechts symptomatisch kan bestrijden, verdrongen.

Het Badhotel — nu

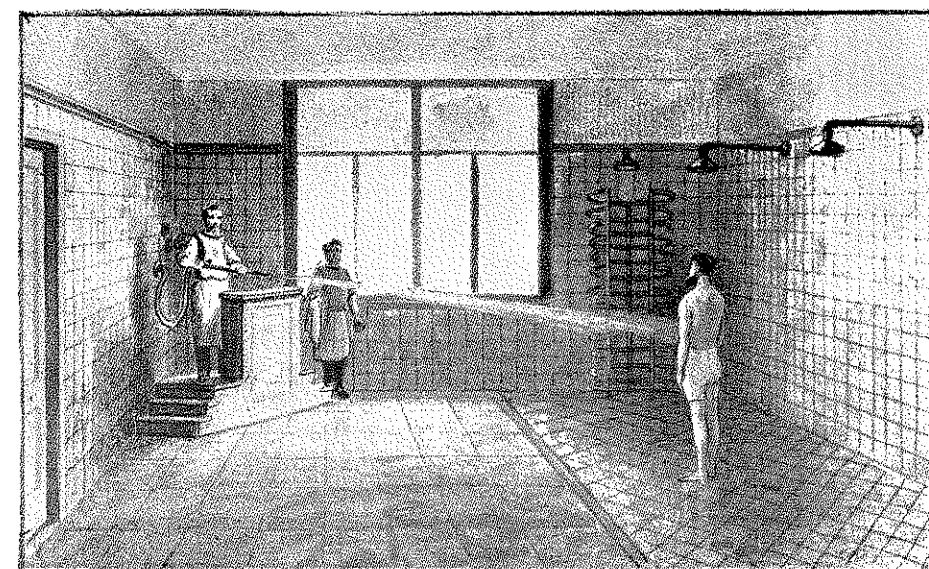
Van diverse kanten, en niet alleen vanuit Baarn, zijn pogingen gedaan het gebouw op de Monumentenlijst geplaatst te krijgen. Pogingen die helaas mislukten. Het is de Minister van CRM bekend dat 'het bouwwerk ontegenzeggelijk architectuurhistorische waarde bezit en ook van belang is uit sociaal-cultureel oogpunt' (aldus het schrijven van de Monumentenraad van 3 oktober 1978), maar de bewindsman heeft besloten 'daar bekend is dat het voormalige Badhotel in de toekomst geen nieuwe bestemming meer zal krijgen' afwijzend op het verzoek, het Badhotel te Baarn op de Monumentenlijst te plaatsen, te reageren. Helaas is deze schepping van Berlage nu weinig meer dan een bouwval. Het ziet er naar uit dat het eerstdaags, grotendeels of geheel, gesloopt zal worden.

De door Berlage gemaakte tekening van het Badhotel.
Foto Ned. Documentatiecentrum van de Bouwkunst, Amsterdam.

Het Badhotel.
Illustratie in Eigen Haard (1887).

'De douchekamer der Watergeneesinrichting te Baarn'

Rectificatie: een kleine correctie van een vorige kroniek. In jrg. 10, no. 4, blz. 74, 3e kolom, wordt de inventaris van de archieven van de hypotheekbewaarders te Utrecht en Amersfoort, door E. Muller, vermeld als no. 20 van de Inventarisreeks van het Rijksarchief Utrecht. Dit moet zijn: no. 22.

In het weekblad De Stad Amersfoort publiceerde H. J. Poots weer enige historische bijdragen. In de nummers van 27 december 1978 en 3 januari 1979 over *De Belgen in Amersfoort*, terwijl in laatstgenoemd nummer tevens *Het Belgenmonument, monument van vrede*, ter sprake wordt gebracht. Op 24 en 31 januari, 7 en 14 februari 1979 wijdt deze auteur uitvoerig aandacht aan een gebeurtenis, die begin 1979 te Utrecht plechtig werd herdacht als de eerste stap tot de vorming van de Nederlandse staat, maar dan in betrekking tot Amersfoort: *Unie van Utrecht leidde voor Amersfoort tot belegering en beschieting*. Want het stadsbestuur en een groot deel der burgerij hield de zijde van de landsheer Filips II en de katholieke godsdienst. Na de capitulatie van de stad voor de troepen van Jan van Nassau werden aan de protestanten toegewezen voor hun godsdienst oefeningen de Onze-Lieve-Vrouwekapel en de kapel van de Minderbroeders. Laatstgenoemde kapel is niet, zoals de schrijver zegt, dezelfde als die van het Pieters- en Bloklandsgasthuis, die nu nog bestaat. Het is de kapel, gelegen aan de Westsingel, ongeveer op de plaats van ons 'oude stadhuis'. Zij werd in 1587 grotendeels gesloopt, het restant diende eind 17de eeuw nog een paar jaar als Lutherse kerk en verdween in de 18de eeuw.

Te Velde no. 15 (november 1978) (Veldbiologische Werkgroep Gelderse Vallei en Eemland) bevat interessante bijdragen over bodem, flora en fauna van onze regio: over *Een grensbepaling van Gooi en Eemland aan de hand van de plantengroei*, door Werkgroep Ontwikkeling Eemland (Baarn); een *Vogelinventarisatie in het bos Birkhoven (Amersfoort)*, door H. Gartner (Soest); *Vissen in Amersfoort*, door G. Dirkse en W. de Lange; *Weidevogeltellingen in de Eempolders gedurende 1976 en 1977*, door Werkgroep Ontwikkeling Eemland; *Flora en fauna ten zuidwesten van*

De ontvangst van Jan van Nassau bij de St. Joriskerk in 1579. Illustratie in deel 18 van Staatkundige historie van Holland... (Amsterdam 1756/1806).

Scherpenzeel, door J. Laagerweij (Scherpenzeel). Een stukje over *Ganzen vangen* is overgenomen uit De Bunschoter van 25 januari 1978 en een artikel van de bekende geoloog P. Harting over *De bodem van het Eemdal* uit de Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen van 1874.

Wie belang stelt in Jan Cock Blomhoff, wiens graf op de begraafplaats Achter Davidshof te Amersfoort onlangs werd opgeruimd (zie eerder in deze Kroniek), verzuime niet, kennis te nemen van het artikel van N. Boeseman, *Japanse kunstenaars en hun Nederlandse opdrachtgevers*, verscheen in Spiegel Historiae, jrg. 14 (1979), no. 2, blz. 107-113. Deze stichter en bewoner van Birkhoven bij Amersfoort verzamelde veel Japanse beeldende kunst, die later terecht is gekomen in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden. Op blz. 107 een Japanse afbeelding van mevrouw Cock Blomhoff met zoontje en dienstmeisje uit 1817.

De Socialistische Uitgeverij Nijmegen (SUN) geeft periodiek herdrukken in het licht van min of meer klassieke werken op sociaal-historisch gebied. Als SUN-reprint nr. 29 verscheen in 1978 het indrukwekkende en hartverwarmende werk *Herinneringen* van dr. Aletta H. Jacobs, dat oorspronkelijk was uitgekomen in 1924. Deze publicatie moet in onze Kroniek worden vermeld omdat een belangrijke politieke en sociale figuur uit Amersfoort er nog al eens een rol in speelt, t.w. Carel Victor Gerritsen (Amersfoort 1850-Amsterdam 1905). Hoofdstuk X (blz. 197-249), geheten 'Mijn verbond met Carel Victor Gerritsen' is geheel aan Aletta's verhouding met de radicaal-liberale politicus en sociale hervormer gewijd. Gerritsen, die in zijn jonge jaren samen met zijn broeder een (nog bestaande) graan- en foeragehandel te Amersfoort dreef, had van 1881 tot 1885 zitting in de Amersfoortse gemeenteraad. Na zijn verhuizing naar Amsterdam was hij aldaar wethouder, terwijl hij tevens gedurende enige tijd zitting had in de Tweede Kamer en lid was van de Staten van Noord-Holland. In zijn Amsterdamse tijd was hij gehuwd met Aletta Jacobs, maar reeds vanaf

zeer jonge leeftijd had hij met sympathie haar strijd om als vrouw toegang tot de universitaire studie te krijgen gevolgd. Behalve op bovenstaande bladzijden zal men hem in de Herinneringen tegenkomen op blz. 33-34, 48, 56, 59, 74, 87, 99, 100, 104, 134, 140. Enige portretten van hem zijn onder de illustraties opgenomen (tussen blz. 150 en 151).

C. W. Delforterie publiceert in het Jaarboek van het Centraal bureau voor genealogie, dl. 32 (1978) op blz. 272-297 *De afstamming van de daggelder Jan Geurtsz., die in 1826 te Amersfoort de geslachtsnaam Verschuur aanneemt*. Het artikel is voornamelijk interessant wegens de 'stijging en daling op de maatschappelijke ladder', die de familie Verschuier of Van der Schuer, afkomstig uit oostelijk Eemland en de westelijke Veluwe en aldaar (o.a. Stoutenburg) woonachtig en goedgevoerd, vertoont. De schr. kon het geslacht, waarover ook reeds door anderen is gepubliceerd, terugvoeren tot ca. 1500.

G. van Herwijnen heeft met zijn *Bibliografie van de stedengeschiedenis van Nederland* (met medewerking van W. G. van der Moer, M. Carasso-Kok en M. J. J. G. Chappin, Leiden, Brill, 1978) de stads- en streekhistorici een grote dienst bewezen. Het initiatief tot deze publicatie was reeds in 1960 door S. J. Fockema Andreae en prof. Niermeyer genomen en zij zou in 8 maanden verzevenlijkt moeten worden. Wat wordt bibliografische arbeid altijd nog schromelijk onderschat! Het overlijden van beide initiatiefnemers heeft de onderneming later nog vertraagd en eerst op instigatie van Niermeyers opvolger C. van de Kieft werd zij weer ter hand genomen. Het begrip 'stad' is zeer ruim geïnterpreteerd, zodat velen door dit boek aan hun trekken komen. Uit onze streek treffen wij aan publicaties over Amersfoort, Baarn, Bunschoten, Eembrugge, Eemnes (deze vier dorpen hebben ook eenmaal stadsrechten ontvangen!), Rhenen en Wijk bij Duurstede (zie de Index op plaatsnamen). Voor de maatstaven die verder zijn aangelegd voor vermelding in dit boek verwijs ik naar de Inleiding. Het spreekt vanzelf dat de afgrenzing van het begrip 'stedengeschiedenis' niet eenvoudig is en dat meningsverschillen hierover vaak onoplosbaar zijn. Voor publicaties, verschenen vóór 1800, wordt steeds

verwezen naar Nijhoffs bekende *Bibliographie van Noord-Nederlandsche plaatsbeschrijvingen tot het einde der 18e eeuw* (1953²). De prijs is f 80,—.

In De Stad Amersfoort van 18 april 1979 wijdt H. J. Poots een uitvoerig artikel aan het onderwerp: *Amersfoortse jeugdherberg viert gouden feest mee van de N.J.H.C.* (Nederlandse Jeugdherberg Centrale). Hierbij wordt ook een interessant overzicht gegeven van de lotgevallen der Amersfoortse jeugdherbergen, resp. gevestigd aan de Berkenweg, de Dorresteinsesteeg, Mariënhof (thans ROB) en tenslotte (sedert 1948) De Grasheuvel aan de De Genestetlaan.

In het Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 52 (1979), no. 3, blz. 59, publiceert J. Belonje *Deken en Kapittel van St. Jan traden op tegen wandaden aan De Vuursche*. Genoemd kapittel bezat aldaar uitgestrekte veenachtige heidegronden, waarvan het de benodigde turf betrok. Hier wordt een akte uit 1544 voor het eerst gepubliceerd.

Het Jaarboek Oud-Utrecht 1978 is geheel gewijd aan de *Unie van Utrecht*, gesloten op 23 januari 1579. Het is dus een herdenkingsnummer, dat opent met een afdruk van de tekst van het verdrag met op de bladzijde daarnaast telkens de vertaling in modern Nederlands. De overige bijdragen zijn gewijd aan de Unie, de gevolgen daarvan of het tijdperk van de tweede helft der 16de eeuw. Alle zeer belangwekkende artikelen, maar het oostelijk deel der provincie speelt er geen rol in.

Het artikel van dr. A. L. van Schelven, *Een Overijssels bombazijn-octrooi van 1728*, gepubliceerd in Spiegel Historiae 14 (1979), no. 6, blz. 329-337, is voor onze streek van belang, omdat de opkomst van de Twentse katoenijverheid zeer waarschijnlijk heeft geleid tot het verval van de bekende Amersfoortse bombazijnindustrie, waardoor deze stad geleidelijk haar betekenis als industriestad begon te verliezen. Reeds prof. Z. W. Sneller had in zijn uitvoerige artikel over *De opkomst van de Nederlandsche katoenindustrie* (1926/7) op deze ontwikkeling gewezen. Van Schelven bespreekt hier de gang van zaken in Twente, voornamelijk te Enschede. Het door gildekeuren geprivilegieerde

stedelijke kleinbedrijf bleek niet opgewassen tegen de veel goedkopere plattelandsnijverheid, die werd geleid door groothandelaren in linnen en linnen garens. De schr. toont in zijn rijk geïllustreerde en gedocumenteerde verhandeling aan dat ook elders in Europa zich soortgelijke ontwikkelingen voordeden.

In 1924 verscheen het werk van A. F. van Beurden, *Het Sint Elisabeth's Gast- of Ziekenhuis te Amersfoort* (120 blz., afbn.). In de bespreking van een nieuw gedenkboek, geschreven door M. L. Bongaerts-van Rijckevorsel, *Vier eeuwen St. Elisabeth in Amersfoort*, ter gelegenheid van het 400-jarige (officiële) bestaan van de instelling in 1977, verschenen in ons blad jrg. 10, no. 2, blz. 31, werd reeds gewezen op het belang van het heel wat minder leesbare oudere werkje, wegens de publicatie van vele gegevens uit het moeilijk toegankelijke archief der stichting. Het is dan ook een goed idee, dit boekje te herdrukken. Deze herdruk verschijnt in korte afleveringen in *De Ringbaan, personeelsblad van het St. Elisabeth Ziekenhuis en Verpleeghuis*. De eerste twee hoofdstukjes zijn gepubliceerd in jrg. 10, no. 5 (mei 1979), blz. 28-32 (= blz. 5-11 van de oorspronkelijke uitgave). Deze heruitgave is bovendien om een andere reden van betekenis. Het redactielid J. A. Tromp vermeldt in een korte inleiding, dat er nog maar twee exemplaren van Van Beurdens boek bekend zijn. Dit zou erop neerkomen dat naast het exemplaar in de bibliotheek van het Gemeentearchief nog slechts één ander bekend is. Het klinkt bijna ongelofelijk. Er zullen vermoedelijk nog wel exemplaren in particuliere bibliotheken voorhanden zijn, want het werkje zal in 1924 toch zeker op vrij ruime schaal zijn verspreid! Hoe het zij, in ieder geval voorziet deze nadruk (geen fotomechanische reproductie), die keurig en duidelijk is uitgevoerd en waarbij ook de oorspronkelijke houtsneden van Victor van Schoonhoven van Beurden zijn opgenomen, in een dringende behoefte.

J.H.

Restauratie

De tweede fase van de restauratie van het Museum is gereed! Zowel van binnen als van buiten heeft Flehite een gedaantewisseling ondergaan, die eigenlijk niemand voor mogelijk had gehouden. Van buiten schittert het gebouw waarschijnlijk net als bij de opening in 1899 na de ingrijpende verbouwing van Herm. Kroes, Flehite voorzitter Heldring verklaarde toen: 'Met in zekere zin bekrompen geldmiddelen, waardoor veel van het oude gebouw moest behouden blijven, hebben zij (d.w.z. architect en aannemer) toch een solied, net en sierlijk gebouw doen verrijzen, dat ontwerper en bouwmeester tot in verre tijden tot eer zal blijven strekken'.

Is naar buiten de schepping van Kroes bewaard gebleven, binnen herinnert nauwelijks meer iets aan zijn werk. Daar is de oude Muurhuis-indeling hersteld, waardoor de sfeer in het gebouw totaal veranderd is. Misschien zal men straks met enige weemoed terugdenken aan de knusse oud-hollandse slaapkamer, de statige regentenkamer, de keuken. Maar wij zijn ervan overtuigd dat het nieuwe gezicht van Flehite ook grote charmes bezit, waarvoor u straks, zonder gevaar van repercussies elders, rustig zult mogen bezwijken!

Momenteel wordt hard gewerkt aan de totaal nieuwe inrichting van de beide museumpannen. Naar verwachting zal deze tegen het eind van de zomer gerealiseerd zijn. Op 2 november zal dan de feestelijke, officiële heropening plaatsvinden. Hierover zult u tijdig geïnformeerd worden.

Fotovouwbladen Monumentenzorg

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (Postbus 1001, Zeist, tel. 03404-28122) heeft onlangs een nieuw fotovouwblad uitgegeven, over stads- en dorpsgezichten. In het kort wordt ingegaan op de ontwikkeling van dorp en stad. Ook wordt iets verteld over de beschermde stads- en dorpsgezichten. Reeds eerder verschenen: 1. Vechten voor molens, 2. Boerderijen, 3. Kastelen en buitenplaatsen, 4. Kerken... monumenten, 5. Woonhuizen... monumenten.

Tentoonstelling te Rhenen

In het Streekmuseum Rhenen wordt van 4 oktober t/m 3 november 1979 een tentoonstelling gehouden betreffende de schilder Johannes Vermeer, getiteld: '1632 — een documentaire — 1675' Johannes Vermeer, in Delft geboren in 1632 en overleden in 1675. Weinig is er bekend over zijn leven en er staan slechts een dertigtal schilderijen op zijn naam. Weten we al niet veel van Rembrandt, deze andere grote Nederlandse schilder is wel genoemd 'de Sfinx' van Delft.

Uit dokumenten blijkt, dat zijn schilderijen tijdens zijn leven op waarde werden geschat. Het zou echter tot 1866 duren voor hij door William Bürger werd 'herontdekt' en pas de algemene waardering voor Vermeer begon. De schilderijen bevinden zich in slechts een klein aantal kollekties.

Zeldzaamheid en kostbaarheid maken het onmogelijk om de originele schilderijen in een tentoonstelling bijeen te brengen. Interessant is echter ook om te zien, welke plaats Vermeer in onze 17e eeuw heeft ingenomen en hoe zijn werk, afgezien van de artistieke verdiensten ervan, mede het resultaat is van invloeden van historische, literaire, filosofische en religieuze aard. Daarom heeft de afdeling Tentoonstellingen van de Dienst Verspreiding Rijkskollekties deze documentaire tentoonstelling samengesteld over Vermeer.

Het werk van Vermeer is zoveel mogelijk op ware grootte afgebeeld. Verder zijn een groot aantal reproducties van werk van tijdgenoten opgenomen met overzichtelijke, informatieve teksten. Een tentoonstelling, die niet alleen een sluier optilt van Vermeers werken, maar ook een indruk wil geven van de cultuur in het toenmalige Nederland.

Openingstijden: woensdag t/m vrijdag 10-12 en 14-17 uur; zaterdag van 14-17 uur; zondag, maandag en dinsdag gesloten.

Congres over archieven

De Vereniging van archivariissen in Nederland zal op 18 en 19 oktober a.s. in het Jaarbeursgebouw te Utrecht een congres houden met als thema: dienstverlening, de relatie tussen archiefdienst en gebruiker. Belangstellenden kunnen een aanmeldingsformulier verkrijgen bij mevrouw A. M. E. H. Leuring, Lekstraat 39, Den Haag (tel. 070-856753).

Lezingen

Dinsdag 25 september: drs. G. R. Kruissink, *Scheepssier*.

Woensdag 24 oktober: C. van den Braber, *Vooruitstrevend behoud*.

Over de achtergronden, het hoe en waarom van de Amersfoortse monumentenzorg en de Monumentennota.

Dinsdag 13 november: drs. E. van de Wetering, *Stijl en kwaliteit in de vroege Amsterdamse portretten van Rembrandt*.

Donderdag 6 december: dr. J. H. F. Bloemers, *De romanisering van het Nederlandse kustgebied*. Voordracht mede in verband met de tentoonstelling over zijn opgraving van de inheems-romeinse nederzetting te Rijswijk (ZH).

Aanvang van alle lezingen 20.00 uur in het Museum (ingang Westsingel).

Excursies

Zaterdag 15 september: excursie naar België

Zaterdag 6 oktober: met Flehite naar... het huis met de paarse ruitjes (Zuidsingel 38). Omstreeks 1780 werd het gebouwd door de rijke tabakshandelaar Benjamin Cohen. In 1785 vond Stadhouder Willem V hier een tijdelijk onderdak. De in 1841 opgerichte Congregatie van Onze-Lievevrouw van Amersfoort kocht het pand ten behoeve van een pensionaat voor meisjes uit rijke families. Thans is er het Moederhuis van de Congregatie in ondergebracht. Verzamelen om 10.30 uur voor het gebouw.

Tentoonstellingen

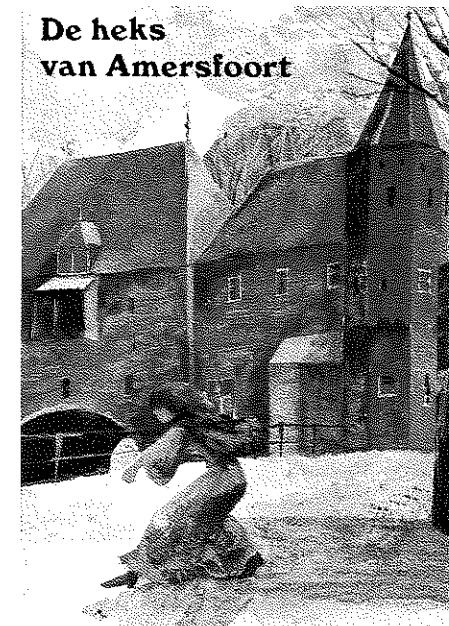
22 september t/m 25 november: 100 jaar Flehite. Herdenkingstentoonstelling

22 september t/m 28 oktober: Werken op straat in Amersfoort. Foto's van de Fotoclub Eemland.

2 november t/m 25 november: Kastelen in Utrecht. 50 originele tekeningen.

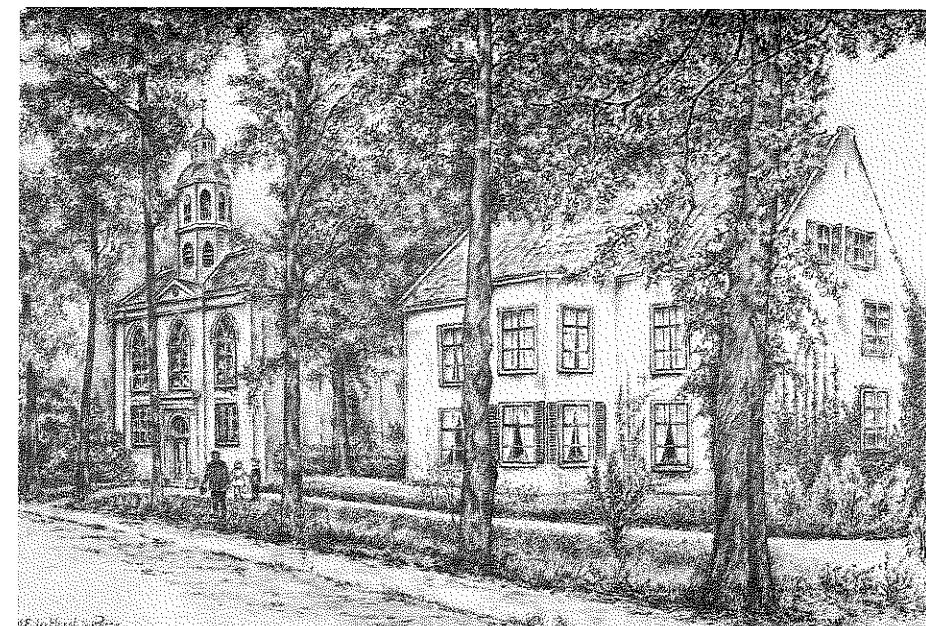
1 december t/m 13 januari: Opgraving van de inheems-romeinse nederzetting te Rijswijk.

De eerste twee tentoonstellingen zullen op vrijdagavond 21 september om 20.00 uur geopend worden door wethouder A. H. T. van der Wey.

Annet van Battum, *De heks van Amersfoort* (Haarlem 1978) Uitgeverij. Holland, 160 blz.

Ons tijdschrift is niet direct een plaats waar men een bespreking van een kinderboek zou verwachten. Toch willen wij bij uitzondering melding maken van een recent boek van Annet van Battum. Het speelt in de dagen van het 700-jarig bestaan van Amersfoort in 1959. Op de Mulo moesten de klassen in het kader van die festiviteiten een project uitvoeren. Een van de klassen kiest, geïnspireerd door de aanwezigheid van een roodharige klasgenote, voor de verbeelding van een heksenproces. Tijdens de voorbereidingen vindt een ongeluk plaats in een van de oude kelders onder een huis in de Breestraat. Onder vrij dramatische omstandigheden wordt tenslotte het stuk opgevoerd. Maar gelukkig ook hier eind goed al goed. De schrijfster geeft als een soort epiloog enige informatie over oude heksenprocessen in Amersfoort en over het gebruik van de oude kelders onder de stad. We troffen één kleine historische oneffenheid in het verhaal. Het bekende meisje uit Nijkerk gooide in 1444 het later miraculeuze Mariabeeldje natuurlijk niet bij de Koppelpoort, maar bij de Kamperbuitenpoort in het water.

Kerk van Leusden. W. Bos stelde ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de N.H. Kerk in Leusden een aardig boekje samen waarin men allerlei gegevens vindt over de lotgevallen van de hervormde parochie van Leusden van de periode van 'villa Lisiduna' tot op heden. Moest men in de vroege middeleeuwen vanuit Amersfoort in Leusden ter kerke, in het begin van de 17de eeuw werden de rollen min of meer omgekeerd en werd men van Amersfoort afhankelijk voor de bediening van het Woord. De gemeente leed een sluimerend bestaan en de kerk raakte letterlijk en figuurlijk in verval. In de 19de eeuw kwam daar verandering in. Er werd zelfs een landelijke actie georganiseerd voor een nieuwe kerk. Met

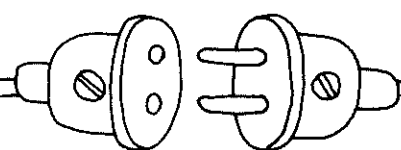
zeer veel succes want het benodigde bedrag werd vrijwel geheel van elders bijeengebracht. Op 16 december 1828 werd de nieuwe kerk ingewijd. De oude werd toen, op de toren na, geheel afgebroken. Inmiddels is de kerk echter weer aan een grondige opknapbeurt toe. Allerlei acties worden daartoe georganiseerd o.m. door de verkoop van de hier afgebeelde tekening van kerk en pastorie (situatie rond 1900) door mevr. ter Horst. Het rijk geïllustreerde boekje is te verkrijgen bij W. Bos, Pr. Beatrixlaan 15 te Leusden voor f 15,-; bij boekhandel Veenendaal te Amersfoort; de Bookstores te Leusden, of per post door overmaking van f 17,50 op giro 273750 t.n.v. de Kerkelijke ontvanger N.H. Kerk te Leusden.

B.G.J.E.

Voor al Uw elektrische
installaties
Electro-technisch Bureau

Van Geet BV

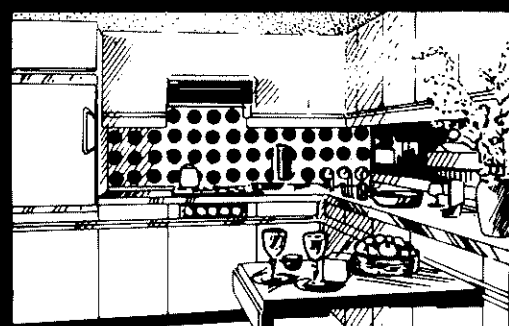
Koestraat 14 Amersfoort
Telefoon 033-18630

Uitnodiging

Weet U eigenlijk wel wat U voor Uw
geld kunt verlangen? Een echte SieMatic inbouw-
keuken! Een keuken, die tot voorbeeld werd.
Een bestseller. Maak kennis met de SieMatic.
Persoonlijk! Bezoekt onze
keuken showroom.

SieMatic

BV Bouwmaterialenhandel

v.d. Donk & Romeijn

Havenweg 5 Amersfoort
Telefoon 033-16946)

de algemene boekhandel

leusderweg 184-186

amersfoort

AMERSFOORTSE KREDIETBANK

voor:

- uw persoonlijke lening
- uw doorlopend krediet.

Geen winstoogmerk, deskundig advies,
snelle beslissing, uw belang staat voorop
.... vandaar naar de A.K.B.

Vraag vrijblijvend inlichtingen!

Hoofdkantoor:
Eemstraat-Oost 58, Amersfoort.
Telefoon 033-16527, 36576 en 17400.

Geopend:
maandag, dinsdag, woensdag en vrijdag
van 8.30-12.00 uur en van 13.30-16.30 uur;
donderdag van 8.30-12.00 uur en van 13.30-20.00 uur.

LET OP DE KOSTEN!

Henk Ossendrijver, een vakman. Voorkomt ergernis.

*Soms betalen opdrachtgevers het-loon-van-een-vakman
voor het-werk-van-een-knoeier.*

*Zelden merk je dat meteen, maar na jaren wordt er dan
nog een rekening gepresenteerd. Onacceptabele slijtage
is zo'n kwaad.*

*Een stuk eerlijk 'ouderwets' vakmanschap tijdens de
bouw kan er voor zorgen, dat wat vandaag 'strak' wordt
opgeleverd er ook morgen 'nog goed bijstaat'.*

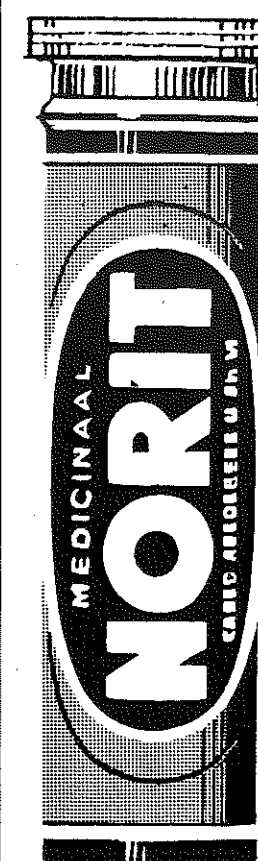
*Als Henk Ossendrijver zijn er meer bij Heilijgers,
vakmensen met hart voor hun werk. En hun inzet vindt u
terug in de gerealiseerde projecten. Als u wilt
bouwen ze ook voor u. Vakwerk.*

Bouw- en Aannemingsmaatschappij Heilijgers bv
Nijverheidsweg Noord 60
Amersfoort Telefoon (033) 18048

Heilijgers/Amersfoort

Wie een medicijnkastje heeft, zet er Norit in

Norit is een
vertrouwd middel
bij maag- en
darmstoornissen.
Bovendien kan
Norit levens-
reddend zijn bij
vergiftigings-
gevallen. Het
hoort in elk
medicijnkastje
thuis. Norit
b e h o u d t zijn
heilzame kracht.
Vraag Norit aan
Uw apotheker of
drogist.

NORIT